vakıf restorasyon YILLIĞI
Restorasyon | Konservasyon | Arkeoloji | Sanat Tarihi | Yıl: 2014 Sayı: 9

Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul I. Bölge Müdürlüğü Yayınıdır.
Restorasyon-Konservasyon-Arkeoloji ve Sanat Tarihi Yıllığı
Yıl: 2014 Sayı: 9

Vakıflar İstanbul I. Bölge Müdürlüğü Adına Sahibi
İbrahim ÖZEKİNCİ
Vakıflar İstanbul I.Bölge Müdürü

Yazı İşleri Müdürü / Tashih
Murat SAV

İngilizce Tashih
Hatice MEMNUN

Yayın Kurulu
Prof. Dr. E. Füsun ALİOĞLU
Hayri Fehmi YILMAZ
Dr. Esin Demirel İŞLİ
Dr. Olcay AYDEMİR
Murat SAV
Ömer DABANLI
Acar AVUNDUK

Editör
H. Murat CEYLAN

Danışma ve Hakem Kurulu
Prof. Dr. Zeynep AHUNBAY / İ.T.Ü. Mimarlık Fak.
Prof. Dr. Şerife ATLIHAN / M.Ü. Tekstil Bölümü
Prof. Dr. Önder BİLGİ / İ.Ü. Emekli Öğr. Gör.
Prof. Dr. Oğuz CEYLAN / M.S.Ü. Mimarlık Fak.
Prof. Dr. Feridun ÇILI / İ.T.Ü. Mimarlık Fak.
Prof. Dr. Erol GÜRDAL / İ.T.Ü. Emekli Öğr. Gör.
Prof. Dr. Turgut KOCATÜRK / Y.T.Ü. Müh. Mim. Fak.
Prof. Dr. Selçuk MÜLAYİM / M.Ü. Emekli Öğr. Gör.
Doç. Dr. Şevket DÖNMEZ / İ.Ü. Arkeoloji / Prehistorya Bölümü
Doç. Dr. Ahmet GÜLEÇ / İ.Ü. Emekli Öğr. Gör.
Doç. Dr. Seden Acun ÖZGÜNLER / İ.T.Ü. Mimarlık Fak.
Doç. Dr. Ferudun ÖZGÜMÜŞ / İ.Ü. Güzel Sanatlar Fak.
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Vefa ÇOBANOĞLU / İ.Ü. Sanat Tarihi Bölümü
Yrd. Doç. Dr. Özkan ERTUĞRUL / Trakya Ü. Sanat Tarihi Böl.

Kapak ve Sayfa Tasarım
H. Murat CEYLAN

Basım
OKYANUS AJANS Matbaacılık Reklam ve Org. San. Tic. Ltd. Şti.
Defterdar Mah. Otakçılar Cad. Çelebi Çayırı Sk. No:11/2 Eyüp / İST.
Tel: (0212) 567 54 67
www.ajansokyanus.com

İletişim
Vakıflar İstanbul I. Bölge Müdürlüğü
Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Şube Müdürlüğü
İnönü Cad. No. 2 Kat 5 Taksim / İSTANBUL
Tlf: (0212) 251 88 10 / 7201-7203
www.vgm.gov.tr | http://istanbulavrupa.vgm.gov.tr

Vakıf Restorasyon Yıllığı hakemli bir dergidir.
Makalelerdeki yazılardan yazarları sorumludur.
Kaynak belirtilmek koşulu ile alıntı yapılabilir.
Para ile satılmaz.
3000 Adet basılmıştır.

Bu sayının yayınlanmasındaki katkılarından dolayı **Bekiroğlu İnşaat Restorasyon San. ve Tic. A.Ş.** 'ne Teşekkür ederiz.

İÇİNDEKİLER

6

24 √

34

52

64

72

80

89

94 √

116

132

136

√ Hakem heyeti tarafından incelenmiş makalelerdir.

XIV. Bölgenin (Regio) Arkeotopografik Özellikleri Dahilinde MİHRİMAH SULTAN KÜLLİYESİ VE DEVŞİRME MALZEME KULLANIMI

The Mihrimah Sultan Complex and Reuse of the Materials Regarding the Archeotopographic Features of the Region XIV

Murat Sav | *Arkeolog, Vakıflar İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü*

Günümüzün Edirnekapı semti, Geç Roma döneminden itibaren önem kazanmaya başlayan bir noktada şekillenmeye başlamıştır. Konstantinos Surlarının dışında kalan bu bölge, M.S. V. yüzyılda Batıya doğru genişletilen surların son kısmı olarak kalmıştır. Bizans döneminin XIV. Bölgesine tesadüf eden bölgede, Hadrianopolis yolunun başl angıcı olarak kabul edilen Harisios Kapısı, ilk inşâsı VI. yüzyıla kadar inen Khora Manastırı ile Ayios Georgios Manastırı, Boğdan Sarayı Şapeli, Ioannes Kilisesi, Aetios Sarnıcı gibi yapılar mevcuttu. İskân alanının arkeotopografik yapısını, mevcut yapılar ve devşirme malzemelerin yanı sıra eski kaynaklar vasıtasıyla tâkip etmek mümkündür. Buradan hareketle, Mihrimah Sultan Camii ve çevresinin arkeolojik geçmişi, kalıntılar ve geçmişe dönük belgelerle işlenerek, dönem perspektifi çizilmeye çalışılacaktır.

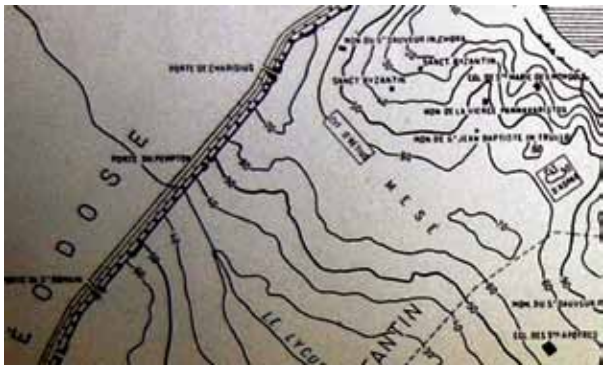
Anahtar Kelimeler: Edirnekapı semti, manastır, devşirme malzeme kullanımı, surlar.

The urban character of the current area, so called Edirnekapı has been forming since Late Roman Era. The area, which is located outside of the city walls of Constantine, has been the border of the city walls widened towards the West, in V. Century, A.D. There used to exist buildings such as the Charisius Gate, the start of the road to Adrianopolis, the Khora Monastery of VI. Century and the Ayios Georgios Monastery, the Chapel of the Palace of Bogdania, the Ioannes Church and the Aetios Basilica. The archeotopographic features of the built area could be understood considering the current buildings and their the re-used materials and depending on old resources. Thus, the archeological past of the Mihrimah Sultan Mosque and its surroundings is going to be commented depending on the remains and old documents.

Keywords: Edirnekapı, monastery, re-usage of building materials, city walls

Giriş

Yaratıcı gücün varsa, onu bilgece yargılarında kullan.
(Marcus Aurelius Antonius)

***Harita 1**- Bölgenin topografik haritası (Janin).*

Makalemizde, Blakherna yerleşimi dışında kalan ve Mihrimah Sultan Külliyesinin yakın çevresini oluşturan XIV. Bölgenin arkeotopografyası dâhilinde Mihrimah Sultan Külliyesinin oturduğu arazinin özelliklerine değinilerek, yapı dâhilindeki devşirme malzemelerin tanıtımı yapılacaktır.

Batıda Pteron Surları, Anemas Zindanları ile Tekfur Sarayı'nı, Angelos burcu ve Manuel Komnenos Surlarını içine alan; kuzeyde, Keras; doğuda ise, Ayios Demetrios Kilisesi yakınında vadinin sonlandığı alanı içeren Blakherna'nın komşusu olan (Dirimtekin 1953:193) bölge, Theodosios Surları'nın batı sınırının iç tarafını meydana getiriyordu. Notitia Urbis Constantinopolitana'da geçtiğine göre kentin 14. Bölgesi, Blakherna diye adlandırılan eski yerleşim yerine tekâbül etmekteydi ve burası özerk bir bölgeydi (Notitia,Selck baskısı: 240-241). Altıncı tepenin sırtını ve eteğini kapsayan bölge (Mango 1986: 2) Notitia'da *kapıdan geçtikten sonra düz bir alandır*, ifadesiyle anlatılmaktadır. Bölgenin topografyasına bakıldığında, kentin en yüksek tepesi ile onun Lykos Vadisi'ne doğru daha az eğimli ve Haliç'e doğru inen dik bir yamaçtan teşkil olduğu görülmektedir. Mihrimah Camii'nin yükseldiği tepe, Haliç'ten 70 metre yukarıda yer almaktadır. Bu noktadan itibaren hem güneye hem de kuzeye doğru eğim başlamaktadır. Yapılaşmaya paralel olarak araziyle oynanması neticesinde oluşturulan teraslar üzerine çeşitli yapılar oturtulmuştur.

Eski İstanbul'un (Konstantinopolis) yol güzergâhı dikkate alındığında, Via Egnetia'nın doğu-batı uzantısı dâhilinde yolun çevresinin önemli yapılarla çevrelendiğini biliyoruz. Harisius Kapısı'ndan kente girdikten sonra, Harisius Mahallesi başlıyordu. Kapının karşısında muhtemelen Ayios Georgios Kilisesi ve ardından yolun solunda Aetios Sarnıcı bulunmaktaydı. Kuzeydoğuya doğru inen arazi üze-

***Harita 2**- Kauffer Haritasında XIV.Bölge (1819).*

***Harita 3**- 1875 yılı Osmanlı Taşbaskı Haritasının 1964 yılı şehir rehberi haritasıyla çakıştırılmış hali.*

***Harita 4**- Ayverdi Haritasında surlar ve bölgenin parselasyonu.*

rinde Khora, Petra, Nikolaos gibi manastırlar sıralanıyordu. Ters istikamette, yani Lykos Deresi'nin aktığı derin vadinin içi tenhaydı. Bölgenin en yüksek kısmında, bugünkü Aetios Sarnıcı'nın kuzeybatısından yoluna devam ettiğini sandığımız Valens Sukemerinin, kent içinde izlediği yolun bir kısmı bilinmemektedir. Edirnekapı istikâmeti de bu arterlerden biridir. Öyle ki, kentin iç kısımlarına göre daha yüksekte yer alması, bu bölümdeki kanalın veya kemerlerin yüksekliğinin düşük olma ihtimalini düşündürmektedir.

Bölge ile ilgili olarak elimizde bulunan haritalar XIX. yüzyıla aittir. Boundelmonte'nin İstanbul'un fethinin hemen öncesine ait çok genel yapıları betimlediği harita ve buna benzer teknikte hazırlanan haritaları saymazsak, sokak ve parseller dikkate alınarak hazırlanan taş baskı Osmanlı haritaları ile XX. yüzyılın ilk çeyreğine ait haritalarda, Osmanlı dokusunun izlerini tâkip etmek mümkündür. Elbette ki Bizans'ın tüm yapılarının muhafaza edilmesini beklemek doğru bir düşünce olmaz; ancak, yapılaşmayı belirleyen sokak ve cadde uzamları ile adaları bu haritalardan izlemek mümkündür. Kaldı ki kentin bu bölgesi Osmanlı fethi sırasında oldukça bakımsız ve kötü bir durumdaydı.

***Fotoğraf 1**-1940'lara ait hava fotoğrafında Edirnekapı-Aetius Sarnıcı ve yakın çevresi.*

Genel itibariyle bostanlar, bağlar, aralarda yer alan domuslarla çevrili alandaki yerleşimler, yoksulluk dönemlerinde ahşap konutlarla çevrilmiş küçük birer kome (köy) şeklinde kendini göstermekteydi (Sav 2013a: 348).

1.Mihrimah Sultan Camii Yakın Çevresindeki Yapılar (14.Bölge)

1.1. Surlar

Kentsel yaşamın sürekliliği ve güvenilir olması, surların sağlamlığına dayalıydı. Üç tarafı denizle kuşatılan şehrin istila edilmesi tehlikesinin en çok hissedildiği yerler kara tarafıydı. Bu nedenle tüm kara surlarına daha çok önem verilmiş ve çift sur sistemi, hendeklerle desteklenmişti. Fatih'in ordusunun kente girdiği sur kapılarının bulunduğu hat, Ayios Romanos Kapısı-Harisius Kapısı arasıdır (Van Millingen 2003: 96). Lykos Deresi'nin (Bayrampaşa Deresi) bir yarık meydana getirdiği bugünkü Vatan Caddesi'nin uzandığı hat, doğal bir sınır meydana getirmekteydi. Derin hendeklerin inşâ edilmesinin, zemin açısından zor olduğu bu bölge, kara sur hattının en zayıf kısmı olarak algılanmaktaydı. Lykos Vadisi, bir imparatorluğun bayrağının inmesine, yeni bir imparatorluğun bayrağının dikilmesine şahitlik etmiştir.

Konstantinopolis'te, Theodosios II döneminde Praefectus (vali) olan Anthemios tarafından 412 yılında mevcut

***Fotoğraf 2**– Edirnekapı Surlarının restorasyonu (1957).*

***Fotoğraf 3**- 1957 yılındaki restorasyon sırasında Edirnekapısı.*

Konstantinos Surları genişletilmiş ve daha batıya taşınmış; böylece Blakherna ile Exokhionion bölgeleri ile arasında kalan bölgeler de sur dâhiline alınmıştır. Bu surların on adet ana kapısının yanı sıra birkaç tâli kapısı vardır.

VI. yüzyıldan başlamak üzere, VIII, IX, XIV. yüzyıllar ile (Yalçın 2005: 685) 1441 yılında; Osmanlı döneminde ise XVI, XVII ve XIX. yüzyıllarda surlarda onarım çalışmaları yapıldığı bilinmektedir (Yalçın 2005: 685, Müller-Wiener 2007: 305). 10 Eylül 1509'daki depremde Eğrikapı-Yedikule arasındaki surların zarar gördüğü öğrenilmektedir (Ménage 1976: 322). Diğer bir yıkım, 22 Mayıs 1766 yılındaki depremde meydana gelmiş ve Yedikule-Eğrikapı arasındaki surlar ikinci kez harap olmuştur (Anon 1766, Hâkim II-226-27, Bees 1914: 57-58). Edirnekapı-Eğrikapı-Ayvansaray arasında uzanan surlar, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi tarafından 1992 yılında onartılmıştır (Ahunbay/Ahunbay 1995: 79-80). 17 Ağustos 1999 depreminde Edirnekapı'nın güneyindeki kule büyük zarara uğramıştır. Günümüzde, surların restore edilmesi için proje çalışması başlatılmıştır.

Harita 5- *Pervititich Haritasında bölgenin surları ve yapıları.*

1.1.1.Sur Kapıları

1.1.1.1.Ayia Kiriaky/Avarlar Kapısı/Pempton: Theodosios Surlarına ait bir kapı olup, VII. yüzyıldaki kuşatma sırasında Avarlar'ın bu kapı vasıtasıyla kente girdikleri ve bu nedenle Avarlar Kapısı adını aldığı söylenmektedir (Schneider/Meyer-Plath 1978, Arseven 1989: 62). *Sulukule Kapısı* da denilen açıklık örülerek, kapatılmıştır. Lykos Deresi'nin geçiş güzergâhı yakınında bulunmaktaydı. Kaleboyu Caddesinde yer alan kapı, 77 ve 78. Kulelerin arasında kalmaktadır. Günümüzde kapı çevresinde bulunan yan söveler sonradan yerleştirilmiştir. Üst kısımdaki mermer söve üzerinde tuğladan, biraz zor olsa da seçilebilen bir haç kabartması ve kitâbe kuşağı bulunmaktadır. Benzer bir haç kabartması, taş kemerin altındaki dekoratif ve küçük ebatlı tuğla kemerin içinde yer almaktadır. Aynı dekoratif kemerden bir tane de bir alt kottaki geniş kemer içinde bulunmaktadır. Kesme taşla örülü üst kısım tahrip olmuştur.

Fotoğraf 4– *1957 yılında Cadde açılması sırasında Vatan Caddesi Surunun yıkılması.*

1.1.1.2.Harisius (Charisius) / Polyandri / Myriandri (Edirnekapısı): VI. Tepenin zirvesindeki kapı hala ayaktadır. Kodinos'a göre bilinen en eski adı, *Polyandrion* veya *Myriandria* Kapısı'dır (Grosvenor 1895: 612). Kodinos, Maviler ve Yeşiller grubundan sekizer bin kişinin sur inşaatında çalıştığını kaydetmektedir (Grosvenor 1895: 613-14). Osmanlı döneminde en çok önem verilen askeri kapı olmuştur. 1509

Fotoğraf 5–*Pempton Kapısı (Artamonoff'tan,1930'lu yıllar).*

Fotoğraf 6– *Pempton Kapısı'nın günümüzdeki görünümü (M.Sav, Eylül 2014).*

***Fotoğraf 7**– Edirnekapısı (M.Sav, 2014).*

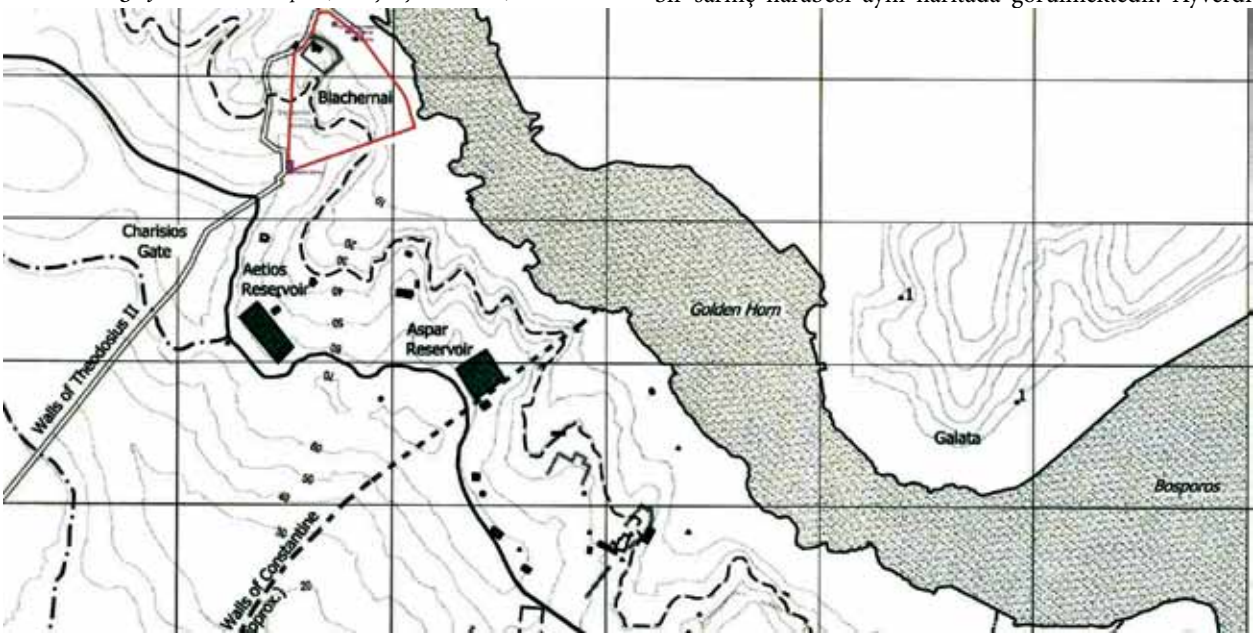
***Fotoğraf 8**– Harisius Kapısı (XIX. yüzyılın sonları).*

depreminde zarar görmüş ve tamir edilmiştir (Meyer-Plath/Schneider 1938: 159). Surların en önemli kapılarından bir olan Harisius, aslında tören kapısıdır. Kapının dış kısmında (sur dışında) Bizans döneminde mezarlıkların oluşu, kapının *Mezarlık Kapısı* adıyla anılmasına da neden olmuştur. Kapının tam karşısında Ayios Yeorgios (Hagios Georgios) Rum Kilisesi yer almaktadır. Surların 5 adet askeri kapısından biri olan Harisius Kapısı, savaş zamanlarında kapatılırdı. Konstantinos Surlarının Polyandrion Kapısının aksına denk gelen yerde Theodosios Surları yapılırken Harisius Kapısının yapıldığı iddia edilmektedir (İhtifalci Mehmet Ziya I 2004: 139). *Polyandrion* adına ise, İmparator Heraklios zamanında (VII. yy) bir kez rastlanmaktadır. Kente girişi sağlayan kapıların önündeki hendeklerden aşmak amacıyla bazı noktalara inşâ edilen köprüler bulunmaktaydı. Bunlardan ikisinin Romanos ve Harisius Kapısının önünde olduğunu biliyoruz (Carbognano 1993: 40).

Eski kaynaklarda geçtiği üzere, surların Batıdaki giriş kapısı olan Harisius Kapısı yakınında Aetios Sarnıcı yer almaktaydı (Dark/Özgümüş 2013: 47).

1.2.Sarnıçlar

IV. yüzyılda inşâ edildiği düşünülen Valens Su Kemeri'nin[1] hattının, eğimin 60 metre civarında olduğu paralel hattı izlemek suretiyle Edirnekapısı'nın Haliç'e inen bölümünden kente girerek, bir kavis çizip, Aetios Sarnıcı'nın güneyinden dolanarak, Fatih'e doğru yoluna devam ettiği düşünülmektedir (Bardill/Bayliss: bkz.harita). 1875 yılına ait taş baskı Osmanlı haritasına bakıldığında, Kurtağa Çeşmesi Sokağı'ndaki bugünkü kapalı sarnıcın devamında bir sarnıç (bodrum) daha görülmektedir. Bugün görünürde olmayan bu sarnıç gibi, Kireçhane Sokağı'nda da küçük bir sarnıç harabesi aynı haritada görülmektedir. Ayverdi

***Harita 6**- Bardill/Bayless tarafından hazırlanan sarnıçlar ve suyolları haritasında bölgenin suyolları.*

1 Mango'ya dayanan Berger, Valens Su Kemeri'nin inşasının ilk olarak Konstantinos zamanında planlandığını yazmaktadır (Berger 2000: 168, Mango 1990: 20). Kedrenos ise sukemerinin İmparator Valens döneminde (364-378) yaptırıldığını yazmaktadır. Kemerde Kadıköy'den getirilen sur taşlarının kullanıldığı iddia edilse de bu konuda somut bir bilgi ve kanıt mevcut değildir (Dalman 1933).

Haritası'nda, Mihrimah Sultan Hamamı'nın Sulukule'ye dönük tarafında (hamamın altına girecek şekilde) küçük mekanlar halinde bir altyapı (muhtemelen sarnıç) görülmektedir. Aynı haritada, Çakırağa Camii'nin olduğu yerde, yapının güneyinde küçük mekânlar halinde bir altyapı (sarnıç?) daha görülmektedir.

Sarnıçlar dışında yakın çevrede çeşitli ayazmalar yer almaktaydı. Salmatomruk'taki Ioannes Prodromos; Edirnekapı'daki Ayios Sebastianos ve Ayios Basileios Ayazmaları'nı bunlar arasında saymamız mümkündür (Öretmen 2000: 110).

1.2.1. Aetios Sarnıcı/Αετίου/Çukurbostan: Tarihi yarımadayı boydan boya kat eden Mese'nin ve günümüzde Fevzipaşa adı verilen caddenin kuzeydoğu bitişiğinde yer almaktadır. Devasa bir açık hava sarnıcı olup, 419-25 yıllarında Vali olarak görev yapan Aetios tarafından yaptırılmış ve bu adla anılmıştır (Janin 1943: 85-86). Ancak, Valentinianus döneminde (364-378) yaptırıldığı da iddia edilmiştir. Kent içindeki üç büyük açık su haznesinden biri olan Aetios Sarnıcı, bunların en küçüğüdür (Freely/Çakmak 2005: 48). Yedi tepeli olarak kabul edilen kentin topografyasına bakıldığında, Haliç'e yönlenen yüksek bir noktada yer aldığı görülür. Yaklaşık olarak 245x85 m ebatlarında ve 10-15 m derinliktedir (Yücel: 18, Eyice 1994: 86). Blakherna Bölgesi ve çevresine su sağlayan sarnıç, Trakya'dan getirilen suların toplandığı bir

Fotoğraf 9– *Aetios Sarnıcı ve çevresi (2009).*

merkez olmuştur. Taş ve tuğla hatıllı duvarlar 5,20 m kalınlığındadır (Janin 1964: 204-205). Tuğlalar, 40x40x4-4,5 cm ebatlarında; harç, 4-6 cm kalınlığındadır. XVI. yüzyıldan itibaren bostan olarak kullanıldığı bilinmektedir. Sarnıç, 1962 yılında futbol stadyumuna çevrilmiştir. XX. yüzyılın ortalarına kadar bostan olarak kullanılan sarnıcın 1940'larda, güneydoğu cephesi yıktırılarak, bir Spor Kulübü için kulüp binası inşa edilmiştir (Eyice 1994: 86). Valens Sukemerinin uzam doğrultusuna bakıldığında Aetios Sarnıcına paralel olmadığı görülmektedir (Berger 2000: 168).

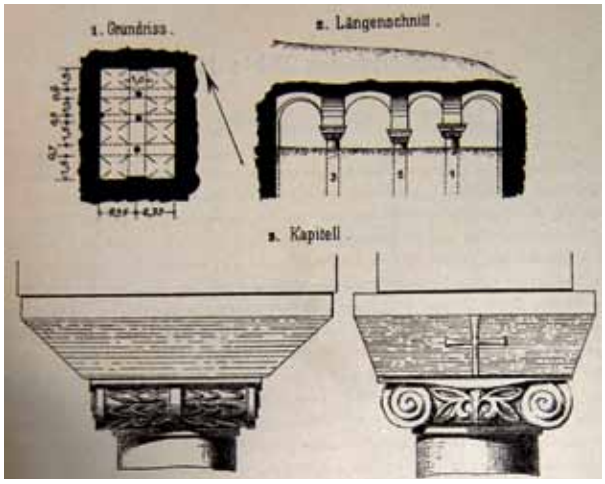
1.2.2. Kasımağa Mescidi (Kurtağa Sokağı) Sarnıcı: Kasımağa Mescidi'nin güneybatısında yer almaktadır. Palaiologoslar dönemine ait olabileceği öne sürülen sarnıç, 29x17 m ölçülerine; sütun aralıkları 3,70-3,53 m değerlerine sahiptir (Strzygowski/Forcheimer 1893: 65, Mamboury 1951: 330, Eyice 1973: 176-178). İplik atölyesi olarak kullanılan yapı,

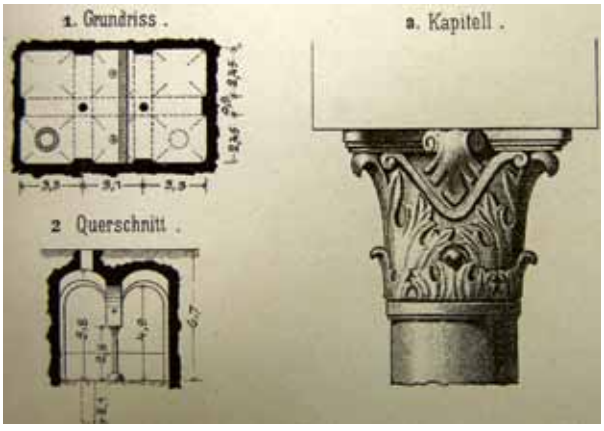
Harita 7– *Kasımağa Sarnıcının görünümü ve Alman Mavileri'ndeki konumu.*

1919 yılındaki yangında zarar görmüştür (Eyice 1973: 176-78). Sütun başlıkları hizasına kadar sıvalı olan sarnıcın içindeki sütun başlıklarının farklı dönemlere ait oluşu ilginçtir. Köşeleri kavislidir ve sütun başlıklarının bazıları, yükseklik ayarı için çifter kullanılmıştır (Ertuğrul 1989: 386).

1.2.3. Kefevi/Kefeli Camii Sarnıcı: Mescidin sarnıcı içten 4,70X7,20 m ölçülerindedir ve üstünü, tek sıralı olarak üç sütunun taşıdığı sekiz çapraz tonoz örtmektedir (Hadika 2001: 250). Doğu cephesinin yanında yer alan sarnıç, bir patlama sırasında harap olmuştur (Strzygovski/Forcheimer 1893: 103).

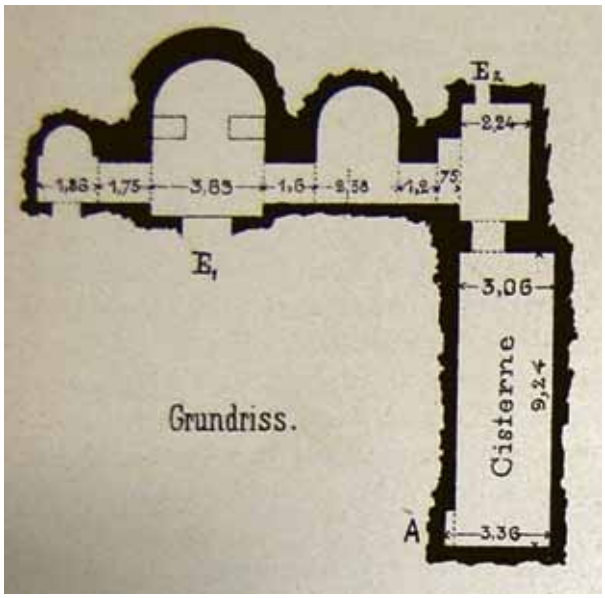
Çizim 1– *Kefeli Camii'nin altındaki sarnıcın planı, kesiti ve sütun başlığı çizimi (Strzygowski/Forcheimer 1893).*

Çizim 2– *Lökünçü Sokağı Sarnıcının planı, kesiti ve sütun başlığı çizimi (Strzygowski/Forcheimer 1893).*

1.2.4. Löküncü Sokağı Sarnıcı: Ayios Demetrios Kilisesi yakınlarında, Edirnekapı'daki eski Löküncü Sokağı'nda bulunan sarnıç, 62 nolu evin yerindeyken sonradan buraya yeni inşaatlar ilave edilmiştir. 9,60x5,80 m ebatlarında olup, içi sıvalı ve köşeleri kavislidir (Strzygowski/Forcheimer 1893: 103, Ertuğrul 1989: 387). Korent düzenindeki sütun başlıklarında akanthüs yaprakları işlenmişti. Kubbeli ve 2 sütunlu sarnıcın içindeki sütunlardan birinde ters dönmüş bir başlık kullanıldığı anlatılmaktadır (Ertuğrul 1989: 387).

1.2.5. Odalar Camii Sarnıcı: 3,06x9,24 m ebatlarındaki sarnıç, dikdörtgen planındadır (Paspates 1877: 363, Strzygowski/Forcheimer 1893: 109). Yapı hakkında detaylı bir çalışma bulunmamaktadır.

Çizim 3– *Odalar Camii'nin altındaki sarnıca ait plan (Strzygowski/Forcheimer 1893)*

1.3. Dini Yapılar

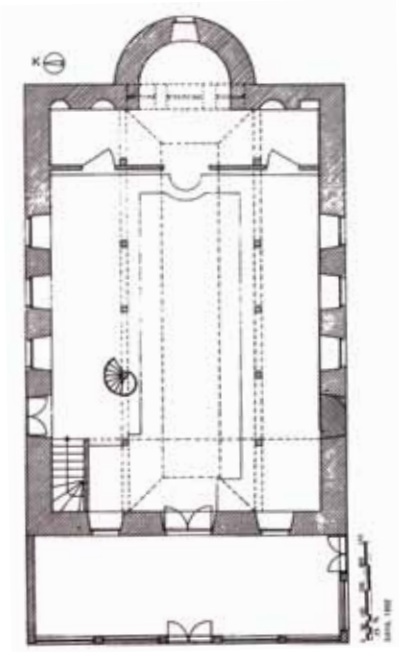
1.3.1. Ayios Demetrios Kilisesi / Sarmaşık (Αγιος Δημήτριος): Mihrimah Sultan Camii'nin yaklaşık yüz metre kadar güneydoğusunda, Muhtar Muhiddin Sokağında (Eski Löküncüler Sokağı) yer almaktadır (Koçu İst.Ans.3, 1960: 1563). Kilise, 20,90x13,80 m ebatlarında bir bazilikadır (Karaca 1995: 245). 1730'lardaki yangında tahrip olan kiliselerden olup, 1834 yılında yeniden inşâ edilmiştir. Kilisenin kuzey kısmında, kare planlı Ayios Sebastianos Ayazması bulunmaktadır ki, çok eski değildir. Avlunun güney duvarında bulunan stel, Roma dönemine ait olup, üzerinde symposium konusu işlenmiştir. Stelde, ΘΕΟΔΩΡΑΣ ΤΑΕ ΔΙΟΓΕΝΥ yazısı bulunduğunu Schneider'den öğrenmekteyiz. Ona göre bu levha M.Ö. II. yüzyıla ait olmalıdır[2]. Sellada oturan ölü annesi ve çocuğu kabartmasını içeren; kireç taşından imâl edilen diğer bir stelin benzerinin Stoudios'ta bulunduğunu belirterek, bunu da V. yüzyıla tarihlemekte-

Fotoğraf 10– *Demetrios Kilisesindeki symposium konulu Roma mezar steli (Karaca, 1995).*

dir. Bunun dışında yapının cephe duvarlarında devşirme parçalar kullanılmıştır.

Kilisenin yaklaşık iki yüz metre kadar güneyinde, Neyzenler Sokağında mermerden bir mezartaşı bulunmuş olup, Cuma Tekkesi'ndeki bu taş, bir Hıristiyan'a aittir (Dark/Özgümüş 2013: 55). 1890 yılında haç formunda çok sayıda mezar taşı bulunmuştur (Müller-Wiener 2007: 111). Mihrimah Camii çevre düzenleme çalışmaları esnasında bulunan kırık mezar taşı da aynı üsluptadır. Buradan çıkan netice, bölgede bir Bizans nekropolünün bulunduğu yönündedir.

Çizim 4–*Demetrios Kilisesinin planı (Z.Karaca,1995)*

2 Benzer düzenlemedeki steller Anadolu,Ege ve Balkanlar için karakteristik olup, geçmişi Asur ve Geç Hitit Çağı'na kadar inmektedir. Bizantion'da günümüze kadar ulaşılan ve bugün İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan çok sayıdaki stel ile benzeşmektedir. Diogenes'e ait stel, N.Fıratlı'nın çalışmasındaki Fig.11, 16, 17,20 ve 22'de fotoğrafları görülen stellerle aynı üslup ve dönemi içermektedir (Fıratlı 1965: Fig. 11,16,17,20,22).

İlginç bir ayrıntı olarak, kilise için, Fatih Sultan Mehmed döneminde bir ferman çıkarıldığı ve tercümesi yayınlanan bu fermanın patrikhane yangınında yok olduğu belirtilmektedir (Gedeon 1900: 21). Bu durumda kilisenin Bizans döneminden beridir var olduğu ortaya çıkmaktadır.

1.3.2. Ayios Yeorgios (Georgios) Kilisesi (Αγιος Γεώργιος): Kapadokyalı bir Martir olan Ayios Yeorgios, V. yüzyıl İstanbul'unda popüler bir kült olmuştur (Janin 1953: 74). Şehirde Deutheron (Ayios Romanos yakınları veya Harisius Kapısı), Hieron (Sykae/Galata ?), Kontaria (Iulianos Limanı yakınları) gibi semtlerde birer Yeorgios Kilisesi mevcuttu (Janin 1964: 347 ve 419, Janin 1953: 74). Novgorodlu Antuan, konumuz olan kilisenin bulunduğu yer hakkında bilgiler vermekte, Ayios Ioannes ve Ayios Niketas Kiliselerinden beraber bahsetmektedir. Niketas Kilisesinin, Romanos Kapısı yakınlarında olduğunu; Ayios Yeorgios Kilisesininse, Lykos Vadisine yakın Harisius Kapısı yakınında bulunduğunu belirtmiştir (Janin 1953: 74). Bahsedilen kilise, Edirnekapı Hoca Çakır Caddesi üzerinde ve Mihrimah Sultan Camii'nin yaklaşık olarak yüz metre kadar kuzeydoğusunda kalmaktadır. Janin'e göre, İmparator Konstantinos V. (741-775) tarafından yıktırılan Ayios Yeorgios Kilisesi'nin yerinde yaptırılmış olup, kilisenin varlığı IX. yüzyıldan itibaren bilinmektedir (Janin 1934: 167, Janin 1969: 77). Yine Janin, Ayasofya Kilisesi'nin Kütüphanesi'nden Ayios Yeorgios'a 1438 yılında bir incilin nakledildiğini belirterek, kilisenin fetih sırasında sağlam durumda olduğunu yazmaktadır (Janin 1969: 77). Yapıda Bizans devşirmesi olarak kullanılan bazı parçalar bulunmaktadır. Kilisenin güney duvarında, bir Bizans yazıtı vardır. …TOKRAT" diye okunan yazının aslının "AUTOKRATOR" şeklinde olması lazımdır (Dark/Özgümüş 2003: 55).

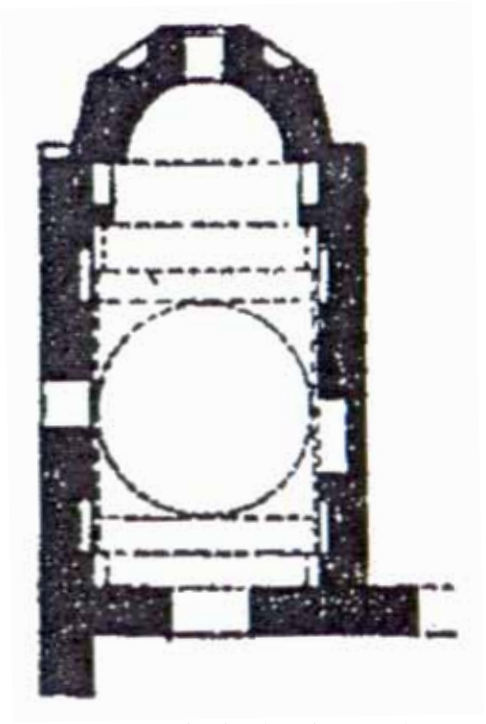
Fotoğraf 11– *Ayios Yeorgios Kilisesi (M.Sav, 14.02.2008).*

Kilise hakkındaki yazılanların çoğunun dayandığı kaynak, Patrik Konstantios'tur. Schneider, kilisenin Mihrimah Sultan Camii'nin yerinde olduğunu; cami yapılırken kilisenin de günümüzdeki yerinde inşâ edildiğini yazmaktadır (Schneider 1967: 40). Kilisedeki kitabeden anlaşıldığına göre yapı, Ocak 1726'da restore edilmiş; son olarak, 1836 yılında Patrik VI. Gregorios zamanında yeniden yaptırılmıştır (Karaca 1995: 122). 26,50x20,20 m ebatlarında bir bazilikadır. Avlunun doğu kısmında okul binası, kuzeyinde yönetim binaları ile kiliseye kuzeyden bitişen kare planlı sarnıç ve güneyinde Ayios Basileios Ayazması yer almaktadır (Karaca 1995: 127).

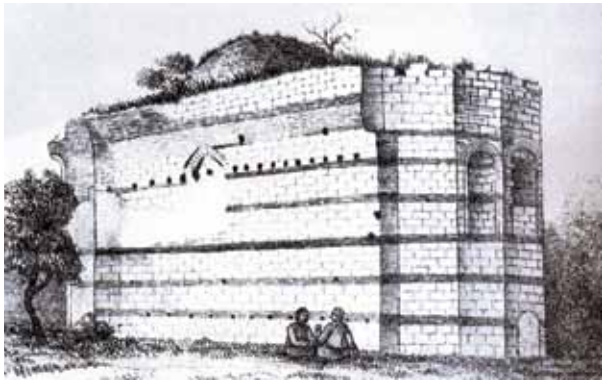

Fotoğraf 12– *Boğdan Sarayı Şapeli. Solda Mihrimah Camii, sağ geride (kuzeyde) Kariye Camii. (Encümen Arşivi, 27.07.1945).*

1.3.3. Boğdan Sarayı Şapeli: Draman Kesmekaya'da, Kefeli Mescidi'nin yakınında yer almaktadır. Bizans döneminin Petrion semtinde kalmaktaydı. Kriptasında, Almanlar tarafından 1918 yılında bir kazı gerçekleştirilmiş ve üç adet lahit bulunmuştur. Ancak, bu kazının sonucuna dair bir rapor yayınlanmamıştır (Mamboury 1951: 283). Yapı, *Ayios Nikolaos Şapeli* olarak bilinmektedir. Paspates'te de bu isimle geçmektedir. Mordtmann'a ve Müller-Wiener'e göre Theotokos'a adanan, Petra'da olduğu bilinen Ioannes Prodromos Manastırının bir bölümüdür (Mordtmann 1892, Müller-Wiener 2007: 108). Mordtmann, Hz.İsa'yı çarmıha gererken kullanılan malzemenin uzun süre Petra Manastırı'nda korunduğunu yazmaktadır. Millingen de mevcut yapının Petra Manastırı'na ait kalıntı olduğu görüşüne destek vermiştir. Jean Ebersolt ise mevcut kalıntının Ayios Nikolaos Kilisesi'ne ait olduğunu öne sürmüş olup,

Çizim 5– *Şapelin planı (Mamboury,1951).*

***Çizim 6**–Galanakis'e ait Boğdan Sarayı Şapeli gravürü (Paspates, 1877).*

Paspates de bu fikri savunmuştur (Ebersolt, 1911: 13). Du Cange yapıyı, *Ecclesia Deiparae Saraie Bugdanıae*, olarak tanımlamıştır.

İstanbul'un fethinden sonra önde gelen bir Rum'un mülküne geçen şapel, XVI. yüzyılda Boğdan Voyvodalarının ellerine geçmiş, 25 Temmuz 1784 yangınına kadar kullanılmıştır (Eyice 1980: 43-45). Adını da bu esnada almıştır. XIX. yüzyıla kadar Aynaroz'daki Rus Manastırı vakfına ait olarak kullanılan yapı, kendi haline bırakılmıştır. Encümen kaydında, bahçe içinde, özel mülkiyete geçmiş, XII. yüzyıla ait bir harabe olarak tanımlanmıştır. Genel olarak XIII-XIV. yüzyılda yapıldığı kabul edilmektedir. Güney-kuzey yönlemesine sahip yapı (Özgümüş/Dark 2001: 130), 8,80x3,70 m ebatlarındadır ve 4 sıra taş 4 sıra tuğla düzenindedir (Özgümüş/Dark 2003: 11). Tek apsisli, büyük olmayan bir yapı olarak tanımlanmaktadır (Dark/Özgümüş 2013: 60). Günümüze, yalnızca apsisinin orta kısmı ulaşmıştır. Apsisi 3 köşeli olup, dışa taşkındır ve duvarda gizli tuğla tekniğine de rastlanmıştır. Paspates'in kitabındaki gravürde, her ne kadar kötü durumda olduğu görülüyorsa da, ayakta olduğu anlaşılmaktadır. Buna dayanılarak yapının iki katlı olduğu ve yedi sıra tuğla hatılın bulunduğu, düzgün kesme taşla inşâ edildiği söylenebilir. Kuzey-güney yönlü yapının üst kısmında görülen tuğla örgüler, onarıma işaret etmektedir. Yapının giriş duvarıyla 90 derecelik açı oluşturacak şekilde bir duvar kalıntısının ve yarısı kalmış kemerin görüldüğü gravürde, tuğla örgülü basık kubbe dikkat çekmektedir (Paspates 1877. 360-61). Müller-Wiener yapının Palaiologoslar dönemine ait olabileceğini yazmaktadır (Müller-Wiener 2007: 108). XX. yüzyıl başlarında bir ara ahır olarak kullanılmıştır (Freely/Çakmak 2005: 238). Şapelin altında bir kripta mevcut olup, asıl yapı, ibadet amaçlı kullanılmaktaydı. Şapel, saray yapısının güneybatısında kalmaktaydı ve üst kattaki bir kapı aracılığıyla diğer yapıya geçiş sağlanmaktaydı. Dört sıra taş, dört sıra tuğla hatıl düzeniyle ve kalın bir bağlayıcı harçla inşâ edilmiş olup, apsis kısmı tonoz ile örtülüydü. Şapelin üzerini kasnaksız ve penceresiz bir kubbe olduğu, Encümen kaydında yazılıdır. Dıştan beşgen olan apsiste iki niş yer almaktaydı. Beşgenin ortasında bir pencere yer almaktaydı. Bunun dışında çeşitli kör nişler mevcuttu.

1.3.4. Panagia Kilisesi (Salmatomruk Uranon Kilisesi)/Θεοτόκος Κυρία τον Ούρανου: Salmatomruk'taki yapı, Haliç'e doğru inen yokuşun solunda, Neşter Sokağı'nda yer alır. 1730 yılında Panagia Kilisesinin yeniden inşâ edildiği eski bir hükümden öğrenilmektedir. En son Patrik Konstantios döneminde, 1834 yılında yeniden yaptırılmıştır (Karaca 1995: 205). 21,50x13,50 m ebatlarında bir bazilika olan yapının narteksinin kuzeyinde Ayia Kyriake Ayazması bulunmaktadır. Naosun güneybatı bölümünde, beş basamak aşağıda, Ayios Ioannes Ayazması bulunmaktadır.

***Fotoğraf 13** – Kyra Uranon Kilisesi (M.Sav, 23.08.2008).*

Okulu olan kilisenin, Bizans döneminden kalma, eski bir yapı olduğu üzerinde durulmaktadır (İncicyan 1956: 34, Schneider 1967: 43). Janin'e göre de yapı, eski bir Bizans kilisesinin yerinde inşâ edilmiştir (Janin 1969: 223). Öyle ki yapının cephelerinde kullanılan devşirme malzemeler, belki de Bizans kilisesinden alıntıdır.

1.3.5. Khora Manastırının Kilisesi/Kariye Camii: Harisius Kapısı yakınında, Petra'da ve Konstantinos Surları'nın dışında kaldığından Hora (taşra) adını almıştır. Hz.İsa'ya adanan yapı, Sultan II. Bayezid zamanında camiye dönüştürülmüştür (Eyice 1963: 35). V-VI. yüzyıla kadar giden ilk inşâ döneminin olduğu öne sürülmekte (Cutler/Talbot 1991: 428) olup, Nikephoros Gregoras'a göre ilk olarak Iustinianus döneminde yaptırılmıştır (Millingen 1912: 288). Prokopios'un bu yapıya değinmemesi, bu yargıyı sorgulatmaktadır. Bu durumda yapının, VII. yüzyılın ilk yarısında inşâ edilme olasılığı hayli yüksektir. İmparator Phocas'ın oğlu Krispos'un yaptırdığı da iddia edilmiştir (Cutler/Talbot 1991: 428). Son restorasyon çalışmaları devam ettirilirken, drenaj yapmak üzere yapılan kazı çalışmalarında yapının doğu duvar dibinde ilk yapım dönemine ait temel kalıntıları ortaya çıkmıştır. Erken Bizans dönemini veren kalıntılar, daha ziyade VI. yüzyıl özellikleri göstermektedir. Bu da, yapının ilk yapımının geç dönemlere ait iddialarını dayanaksız kılmıştır. İlk yapım dönemine ait kilisenin plan özellikleri hakkında bilgimiz mevcut değildir. Bunun yanında, Dumbarton Oaks Papers'in sponsorluğunda XX. yüzyılın ortalarında, 1957-

58 yıllarında yürütülen kazılarda,[3] yapının Komnenoslar döneminden önceye ait olduğu ortaya çıkmıştır (Oates 1960: 223). Kazılarda çıkan neticeye ve özellikle duvar işçiliğine göre farklı safhalar içeren yapı İmparator Alexios I. Komnenos döneminde, annesi Maria Ducaena tarafından yenilenmiştir (1077-81). Bu onarımda kilisenin haç planlı olarak ayağa kaldırıldığı sanılmaktadır. Oates'in tespitine göre yapıda Bizans döneminde altı müdahale izi mevcuttur (Oates 1960: 225). İlk safhanın, elde çok delil olmamasına rağmen, yalnızca duvar işçiliği dikkate alınarak, VI. yüzyıla tarihlendirilmişti (Oates 1960: 225). İkinci dönemle ilgili delil olmamasına rağmen tarihi bilgilere dayanılarak IX. yüzyılda Mikhael Syncellus tarafından restore edilmiş hali olduğu öne sürülmüştür (Oates 1960: 227). Üç ve dördüncü safhalar XI-XII. yüzyıllara işaret etmekte olup, özellikle apsis kısmının duvar işçiliği buna işaret etmektedir (Oates 1960: 225). En son dönemi, geç Palaiologoslar dönemindeki eklemeler oluşturmuştur. Önceki beş müdahale ise ya yeni bir yapıya, ya da aynı plan üzerinde tamamlamaya işaret etmektedir. 1120 yılına gelindiğinde ise eklerle genişletildiği bilinmektedir (Pulgher 1878: 31-40, Mathews 1976: 41). 1204 yılındaki Latin istilası sırasında tahrip edilen ve kubbesi çöken Hora Kilisesi, dönemin deniz kuvvetleri komutanı (drungarios) Theodoros Metokhites tarafından 1316-21 yıllarında yeniden ayağa kaldırılmıştır. Manastıra ait birimler olan refektorium, hastane ve trapeza gibi yapıların elden geçtiği bilinse de bu yapıların konumları dahi bugün bilinmemektedir. Bu dönem dış narteks ve şapel (Parakklesion) eklenmiştir (Cutler/Talbot 1991: 428). Dış duvar itibariyle 29 m uzunluğundaki Parakklesionun altı mezar iken, sonradan sarnıç olarak kullanılmıştır (Eyice 1963: 36). Bu kısımlarda mozaik ve fresko dekorasyonu yapılmıştır. Özellikle narteks mozaikleri iyi korunmuştur. Parakklesiondaki freskolar ise, dönemin en abidevi örnekleridir. Dış narteksteki İsa mozaiği, Khora'ya özgüdür. İç nartekste Metokhites'in de tasviri yer almaktadır. İsa'nın ve Meryem'in yaşamından çeşitli sahneler tasvir edilmiştir (Underwood 1975). XIII. yüzyıl yenilemesinde VI ve XI. yüzyıllara ait devşirme malzemeler yapıda kullanılmıştır (Müller-Wiener 2007: 161).

***Fotoğraf 14**– Khora (Kariye Camii, Abdullah Freres).*

I.Athanasios, İmparator Andronikos II. döneminde manastıra bir değirmen yaptırmıştır (Müller-Wiener 2007: 161).

Konstantiniyye'nin fethi sırasında manastırın çok da bakımlı olduğu söylenemez. Camiye çevrildiği sırada yapı içindeki mozaiklerin üzerleri kapatılmıştır. 1766 depreminin ardından ciddi biçimde restore edilen yapının ahşap konstrüksiyonlu kubbesinin bu dönem eklendiği sanılmaktadır. 1876 yılında yürütülen çalışmalarda, içeride bulunan mozaiklerin bir kısmı temizlenmiştir. 1903-1906 yıllarında ise, Rus Arkeoloji Enstitüsü'nden F. Schmit öncülüğünde yapıda bazı onarım çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Vakıflar Umum Müdürlüğü tarafından 1929 yılında yapılan bir restorasyon çalışmasında bir mozaik daha ortaya çıkartılmıştır. Byzantine Institute adına Thomas Whittemore başkanlığında yürütülen temizlik çalışmaları, 1959 yılına kadar devam etmiş ve bugünkü mozaikler ortaya çıkartılmıştır (Müller-Wiener 2007: 162).

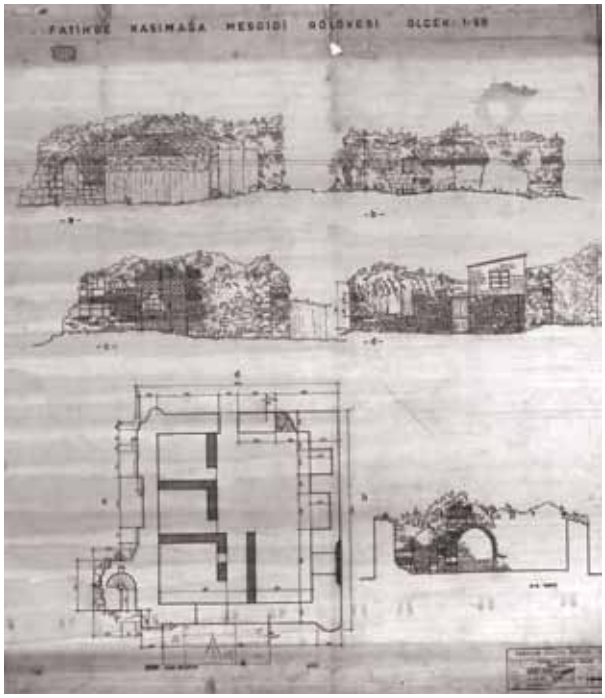
***Fotoğraf 15**–Khora'nın iç narteksi (M.Sav,2008).*

Yapı, 1945-46 yıllarında Y.Mimar Cahide Tamer tarafından onarılmıştır. Daha evvel, çatı üzerini kaplayan ve soyulan kurşunlar bu dönem yenilenmiştir. Son olarak 2013 yılında başlayan ve parakklesiondaki fresko-mozaikler başta olmak üzere yapının bir kısmını içeren restorasyon çalışmaları devam etmektedir. Yapının altında bir bodrum bulunmakla birlikte bu bölüm, sarnıç olarak tanımlanmıştır (Forcheimer/Strzygowski 1893: 103).

3 Kazı çalışmalarının 1957 yılındaki kısmını, Michigan Üniversitesinden Prof. George H.Forsyth ve Bizans Enstitüsü Saha Direktörü Paul A.Underwood; 1958 yılında ise, İngiltere'nin Cambridge Trinity Kolejinden Bay ve Bayan David Oates yürütmüşlerdir (Oates 1960: 113).

1.3.6. Kasımağa Mescidi: *Perakendeci Kasım Camii* olarak da geçen yapı, Derviş Ali Mahallesinde, Kasım Odaları sokağında olup, Fatih'ten Salmatomruk Caddesine inen hat üzerindedir (Barkan/Ayverdi 1971: 406-407, Fatih Camileri 1991:145).

Bir Bizans Manastırının müştemilatına ait bir yapı olduğu üzerinde durulmaktadır (Schneider: 30, Janin 1969: 421-29, Mathews 1976: 186-89, Eyice 1986: 13, Eyice 1994: 479). Eyice, kuzeyde kalan ve Odalar Camii (Kemankeş Mustafa Paşa Camii) olarak bilinen yapı ile aynı komplekse ait ve bunların da Petra Manastırına ait kalıntılar olabileceğini ileri sürmüştür (Eyice 1994: 479). Mevcut yapının, Latin istilası sırasında Latinler tarafından kullanılan St.Vierge du Rosaire adlı kiliseye bağlı bir ek olabileceği de öne sürülmüştür.

Çizim 7*– Kasımağa Mescidine ait rölöve (Gülten Atlas,1966, Vakıflar İstanbul 1.Bölge Müdürlüğü).*

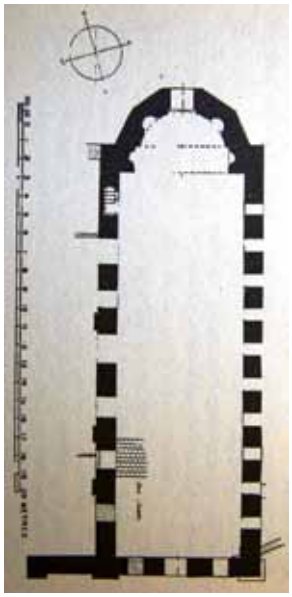
H.865 (1460) yılında, bölgedeki Hıristiyan nüfus her ne kadar daha fazla olsa da yapı, Fatih döneminde Sekbanbaşı olan Kasım bin Abdullah tarafından camiye çevrilmiş olup, vakfiyesi H.912 tarihlidir (Hadika 2001: 219). Özgümüş ve Dark tarafından yapılan yüzey araştırmasında caminin avlusunda, güneydoğu yönünde, apsis olduğu iddia edilen ve yönü doğuya bakan bir kalıntı bulunmuştur (Özgümüş/Dark 2001: 130).

1894 yılındaki depremde çatısı ile bazı duvarları çökmüş, minaresi de pabuca kadar yıkılmıştır. 1919 yangını ise, yapının çevresini adeta boş bir arsa haline getirmiştir. 1950'li yıllardaki yapılaşmaya paralel olarak, mescit arsasının üstüne gecekondular yapılmış, bu sırada da harabe haline gelmiştir. Fatih'in Eski Eserlerini İhya ve Koruma Derneğinin girişimleri sonucu Vakıflar İdaresi tarafından 1977 yılında onarılmıştır. Minaresi, 1989 yılında, küfeki taşından ve tek şerefeli olarak yaptırılmıştır. Onarım esnasında, yapının inşa şekline sadık kalınarak, kargir olarak yenilenmiştir. Çatı ve tavanı ahşap olup, üzeri kiremitle örtülmüştür (Sav 2013b: 55-61).

Kareye yakın planlı yapının kuzey bitişiğinde dışa doğru çıkıntı yapan bir mekâna sahiptir. Kargir yapıda duvar kalınlıkları birbirini tutmamaktadır. Güney duvarına tuğladan, mukarnaslı bir mihrap ile kuzey giriş önüne de bir son cemaat yeri, Osmanlı devrinde eklenmiştir.

1.3.7. Kefevi/Kefeli Mescidi: Fatih-Draman'daki Kasap-Sena sokakları arasında, Odalar Camiinin hemen doğusunda ve İstanbul'un altıncı tepesinin eğimli bir kısmında bulunan yapı, Manuel[4], Petra (Janin 1936: 51-53), Nikolaos, Aetius, Ioannes, Emanuel gibi farklı manastır adları ile nitelenir. Özgün adı veya şekli konusunda görüş birliği mevcut olmayan Bizans yapılarından biridir ve bir manastıra ait yemekhane kısmı olduğu ileri sürülmektedir (Millingen 1912: 253-264). Ancak, ağırlıklı görüş, Manuel Manastırına ait bir yemekhane binası (trapeza) olabileceği yönündedir (Mamboury 1951: 335). Eğer böyleyse, manastırın inşa tarihi, IX. yüzyıla, 830 yılı civarına tekabül eder. Fakat yapı bünyesinde geç Bizans devrinin izleri de mevcuttur (Mathews 1976: 190). Bir görüş yapının, Aziz Ioannes prodromos'a adanmış manastıra ait bir kalıntı olabileceği üzerinedir (Freely/Çakmak 2005: 236). Plan ve form itibariyle aslında, Erken Bizans'tan geç devirlere kadar uygulama sahası olan bazilika planının bir versiyonunu verdiği öne sürülmektedir (Mathews 1976: 190). Ancak, günümüzdeki haliyle tam anlamıyla bir bazilika planının özelliğini yansıtmamaktadır.

İmparator Teophilos zamanında (840-842) İmparatoriçe Theodora'nın amcası General (Magistros) Manuel tarafından inşa ettirilen ve kendi adını taşıyan manastıra ait yapı olduğu görüşünün kesinliği saptanamamış olup, yaptırdığı kilisenin yerinde esasında Manuel'in kendi evinin olduğu ve bu evi tadilata tabii tutarak, burayı kilise haline çevirdiği ve son yıllarını burada geçirdiği (Millingen 1912: 254, Ülke 1957: 43) bilinmektedir. Manuel, 838 senesinde ölmüştür. Bu adın geçerlilik kazanmasını sağlayan isimler ise, XIX. yüzyılda yaşamış olan Patrik

Çizim 8*– Kefeli Mescidine ait plan çizimi (Millingen)*

4 İhtifalci Mehmet Ziya,*İstanbul ve Boğaziçi,*C.II,Bika Yayını,2.Baskı,İstanbul 2004,s.121 aynı kitabın 2.cildinde yapının avlusundaki sarnıcın Asparus'a atfedildiğini yazar. Yakındaki Odalar Mescidinin ise, eski Hagios Nikolaos kilisesi olabileceğini ileri sürer;S.Kırımtayıf, *Converted Byzantine Churches İn İstanbul*,Ege Yayınları,İstanbul 2001,s.68.

***Çizim 9**– Galanakis'in Kefeli Mescidi gravürü (Paspates, 1877)*

Konstantios, Skarlatos Bizantios ve Paspatis'tir. Temel ise, Bizans kaynaklarında geçen ve Manuel Manastırının Aspar sarnıcının yanında olduğuna dair aktarımdır. Ancak Aspar sarnıcının Yavuz Selim Çukurbostanında olduğu, Karagümrük Çukurbostanındaki sarnıcın ise, Aetios Sarnıcı olduğu sonradan anlaşılmıştır.

1475 yılında (H.880), bir Ceneviz kolonisi olan Kırım'ın Kefe kentinden İstanbul'a getirilen ve sayıları 700 civarında olan Gregorien Ermeniler ve Katolik Cenevizler'in bir bölümü için Kilise olarak kullanılan yapı, o dönem üç nefli idi ve adı da Surp Nigoğayos Kilisesi idi (Janin 1932: 410-12). Bu yapı ile beraber, bugün Kemankeş Mustafa Paşa Camii olarak bilinen Odalar Camii de aynı topluluk için tahsis edilmiştir (Palazzo 1951). Bu yapıya o dönemde Dominikenler tarafından Aziz Nikolaos adı verilmişti. Hatta Edirnekapı'daki bu bölge 1475'ten evvel terk edilmişti (Eyice 1994: 518). Ermeniler ve Cenevizler, ayrı ayrı sunaklarda ibadet etmekteydiler. Apsisinin kuzeyde yer aldığı yapı, 1630'lu yıllarda Murat IV. nün emriyle Recep Paşa tarafından camiye çevrilmiştir (Müller-Wiener 2007: 166). Yapının eskiden üç nefli olmasına karşın batıdaki nef, yapı mescide çevrildiğinde son cemaat yerine dönüştürülmüştür.

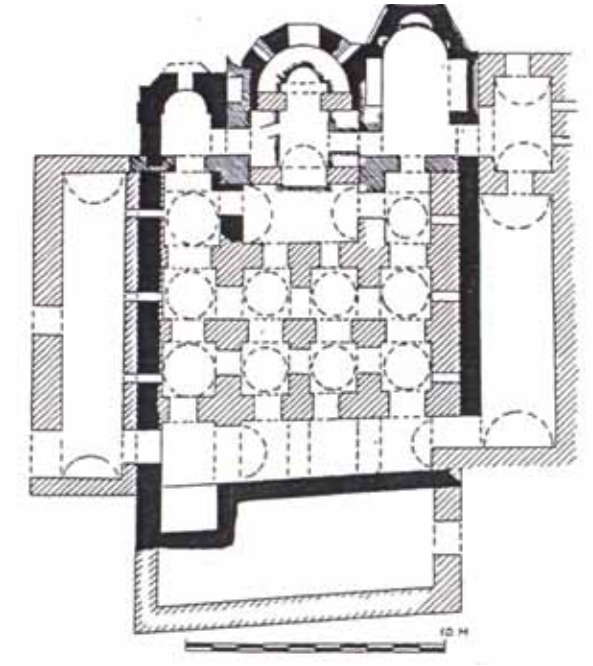
***Fotoğraf 16**– Kefeli Mescidinin doğu cephesi (M.Sav, 2008).*

Aslen bir manastıra ait müştemilat olma ihtimali daha kuvvetlidir (Ertuğrul 1999: 94). Apsisinin kuzeye bakması tesadüf olmasa gerekir. Orta mekânın kuzey kısmındaki apsis, dıştan beş köşelidir. Yapının özellikle kuzey kısmı, bir kilise yapısı için gereksiz bir strüktür arz eder. Fakat yapının bazilika planında olması gerektiğini düşünenler mevcuttur (Mathews 1976: 190, Eyice 1998: 117, Müller-Wiener 2007: 166). P. Grossman ve Müller-Wiener aslında bu yapının üç nefli olduğunu ve bunların bugünkü yapının doğu ve batısında uzandığını; batı kanadının uç duvarlarının ayakta kaldığını ama doğu kısmının tamamen yok olduğunu belirterek ve duvar örgüsüne dayanarak yapıyı 9. yüzyıla tarihler (Grossmann 1966: 241-249, Müler-Wiener 2007: 166). T. Mathews ise bu görüşe katılmaz ve yapıyı Palaiologoslar devrine tarihler ki, dayanağını Moukhliotissa Kilisesindeki apsis nişlerinin bir benzerinin bu yapıda kullanılmasından alır (Mathews 1976: 190-194). Ancak binanın içinde, Bizans dönemine ait herhangi bir bezeme unsuruna rastlanmamaktadır.

Duvarları 4-5 sıra taş, 4 sıra tuğladan örülmüştür ve yüksek tutulmuş, ahşap bir çatı tarafından örtülmüştür. Giriş kapısının, batı duvarının ortasına açıldığı yapı, 22,50x7,40 m ebatlarında olup, iki sıra pencere dizisine sahiptir. Orta nefin, eskiden batıda altı, doğuda yedi kemerle yan neflere bağlandığı; batı nefinin ortalama 2,75 m genişlikte olduğu iddia edilmektedir (Müller-Wiener 2007: 166). Güney cephesinde, üstte oranları aynı üç adet; altta ise, ortadaki daha büyük üç adet pencere bulunurken, bunlardan soldaki kapatılmıştır. Doğu cephesinde ise, üstte on adet pencere yer alırken, yine alt sıradakiler farklı ebatlarda tutulmuştur. Apsisin ise, yalnızca cephesinde bir pencereye yer verilmiştir. Doğu duvarına, pencere altındaki tuğla hatılların alt başlangıç hizasına dek çıkan dört adet payanda atılmıştır. Bunlar,1877 yılında yayınlanmış olan gravürde de görülmektedir. Apsis penceresinin iki yanında niş bulunmakta olup, öndeki kemerin payesine yine karşılıklı olarak nişler açılmıştır.

Cumhuriyet döneminde iki kez kapsamlı onarım görmüştür. 1970'deki onarımından önce beden duvarları aslına sadık kalınarak düzenlenmiş, isodom teknikli taşlar ve tuğlaların üzeri beyaz badana ile boyanmıştır. Bu kısımdaki güney ve doğu duvarının birleştiği köşede bulunan payandanın aslında doğuya doğru devam eden bir duvarın fragmanı olduğu görülmektedir. Aynı durum, apsis duvarındaki payanda için de geçerlidir. Güney duvarında iki adet payanda göze çarpmaktadır.

1.3.7. Odalar Camii: Karagümrük, Salmatomruk'taki Kasımodaları Sokağında bulunan cami, Kemankeş Mustafa Paşa Camii olarak bilinir. Kasımağa Mescidinin hemen yanı başındaki, 17,20x29 m ölçülerindeki İpek Sarnıcı diye bilinen ve 28 adet destek vasıtasıyla taşınan sarnıç da dâhil olmak üzere bu üçlü yapı grubunun bir manastıra ait kompleksler olduğu düşünülmektedir (Palazzo 1951: 5, Eyice 1973: 168, 1993-94: 2, 1998: 100).

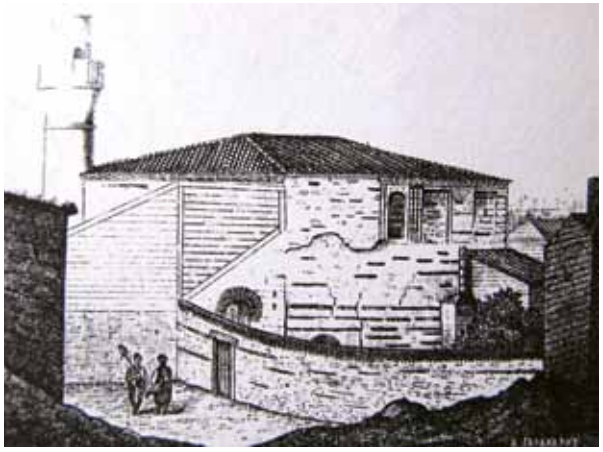

***Çizim 10**–Odalar Camiinin planı (Eyice) .*

***Fotoğraf 17**-1935 yılında Odalar Camii (Encümen Arşivi)*

1934-1935 yıllarında yapıyı inceleyen P. Schalzmann, mahzende meleklerle çevrili tahtında oturan Meryem; alttaki kilisede Aziz Maurikios, çeşitli peygamberler, Deesis; üstte ise Meryem'in yaşamından sahneleri içeren freskleri görmüştür (Mamboury 1951: 336). Aynı sahneler, Paspates tarafından betimlenmiştir.

***Çizim 11**– Odalar Camii gravürü,Galanakis (Paspates,1877).*

***Fotoğraf 18**– Cami kalıntısının Müftü Sokağından görünümü (M.Sav, 23.01.2008).*

Bizans devrindeki adı bilinmeyen yapı ile ilgili olarak, yakınlarda bulunan bir sütun başlığının üzerindeki **"CEBA"** yazısından dolayı *Sergios-Bakkhos* adı ile kilise arasında bir bağ olabileceği düşünülmüştür. *Μονή τής Θεοτοκου Τα Κελλαγαίας* adlı kilise ile de bağlaşıklığı problemlidir. Bunun dışında, İmparator Aleksios Komnenos I (1081-1118) tarafından yaptırılan ve kendisinin gömülü olduğu Philanthrophos Kilisesi ile bütünleştirilmişse de bu konuda kesin bir bilgi yoktur. Plansal ve yapısal özellikleri dikkate alınırsa, kilisenin ilk olarak, VIII. yüzyılda inşa edildiğini öne süren Müller-Wiener, kesin olmayan teknik ayrıntılara dayanarak, doğuya doğru yapıya ait yaklaşık 2x4 metrelik bir kriptanın varlığından bahseder (Müller-Wiener 2007: 188). Kilise, bir tarihte muhtemelen harap olduktan sonra, eski yapının üstüne XII. yüzyılda yeniden inşa edilmiştir. Kilise yandıktan sonra (muhtemelen 1203 ?) XIII. yüzyılda yeni bir yapı inşa edilir ki, yeni kilise, XII. yüzyılda yapılan çok köşeli bir apsise sahip olan, gizli tuğla tekniği ile yapılmış haç planlı yapının üzerine inşa edilmiştir.

H.880/1475 sonrası tarihi iyi bilinen yapı, bu dönemde Kırım'dan getirtilen Katolik Ermeni ve Cenevizliler tarafından *Santa Maria Di Constantinapoli* adıyla kilise olarak kullanılmaya başlanmıştır (Mathews 1976: 223-24, Kırımtayıf 2001: 103). O yıllarda bu kilise bir manastıra bağlı idi ve aslında Ortodoks kilisesi olan bu yapıyı Dominiken rahipler idare etmeye başlamıştı.

Kilise yapısı, Sultan Murat IV döneminde, çevredeki Müslüman nüfusun artışına ve Hıristiyan nüfusun azalışına paralel olarak, Vezir Kemankeş Mustafa Paşa tarafından Camiye çevrilmiştir (H.1050/1640) (Eyice 1956: 12-13, Öneş: 84, Hadika 2001: 81). Yapının bodrumundaki odaları nedeniyle *Odalar Mescidi* adı ortaya çıkmıştır. Mescit, 1890'lı yıllarda harabeleşmeye başlamış, 2 Temmuz 1919'daki Salmatomruk yangınında tamamen tahrip olmuştur. Devamında ise, 1950-60'lı yıllarda çevresine ve bizzat içine yapılan gecekondular altında kalmıştır.

Fotoğraf 19– *Odalar Camii iç kısımdaki tonoz kalıntıları (M.Sav, 28.06.2012).*

Kuzey-güney yönlemesine göre yapılan kilise, bu özelliği ile farklı bir görünüm arz eder. Güneyde yer alan nartheksinin yanı sıra, kuzeydeki apsisi yıkılmıştır. Eyice'nin anlattığına göre, yıkık apsislerin üzerinde, ahşaptan bir cephe yapılarak bu kısım kapatılmış olup, bu ahşap kısma dört büyük pencere açılarak, içerisi aydınlatılmıştır. Bu eklemenin 1894 depremi sonrasına ait olduğu sanılmaktadır. Narteksten üç kapı vasıtasıyla içeri girilmekteydi. Cami işlevi verilince bu kapılar kapatılmış ve soldakinin üstüne minare eklenmiştir.

Yukarıda belirttiğimiz üzere, mescit yapısının ilk şekli hakkında net bir bilgimiz yoktur. Fakat teknik açıdan yapıyı, VII. yüzyılın öncesine kadar indiren görüşler mevcuttur. Sonradan, bu eski yapıya on altı adet küçük odacık eklenmiştir. XII. yüzyılda ise, haç planlı, dıştan çokgen bir apsise sahip ve ana mekânının üzerinin pandantifli bir kubbe ile örtülü olduğunu bilmekteyiz. Bu yapının, Latin istilası sırasında çıkan yangınlarda (1203-1204) tahrip olduğu sanılmaktadır. Latin İşgalinin ardından, 1261 yılında başlayan restorasyonlar çerçevesinde bu manastır ayağa kaldırılmıştır.

Papalığın İstanbul temsilcisi olan P.Cedulini bu yapıdan raporlarında bahsetmekle beraber, 1614 yılında Pietro della Vale, birbirine yakın Nicolaos ve Santa Maria Kilisesinden bahseder ve her iki yapının da aynı Dominiken rahip tarafından yönetildiğini söyler (1843: 26). 1622 yılında yapıyı tanımlayan Piskopos P. Demarchis, kubbeyi taşıyan sütunların eksik olduğunu ve bazı parçaların kırıldığını anlatmıştır (Müller-Wiener). Dört sütunun taşıdığı kubbenin içinin mozaiklerle kaplı; fakat yapının çok kötü durumda olduğunu belirtmiştir. Murat IV. dönemini anlatan 1721 tarihli anonim bir yazıda, tahta üzerine yapılmış, çok etkin bir Meryem resminden bahsedilmektedir. 1636 yılında ise, bölgede Katolik kalmadığı için yapı ibadete kapatılmış ve akabinde, Sadrazam Kemankeş Mustafa Paşa tarafından 1640 yılında mescide çevrilmiştir. Carbognano ise, Konstantinos Sarayı-Edirnekapı arasında bulunan iki kubbeli, küçük bir cami olarak bahsettiği bu yapının Dominiken rahiplerin bir zamanlar burada ibadet ettiğini ve buranın Ayios Nikolaos Kilisesi olduğunu; burada bulunan gümüş yaldızlı haçın Galata'daki kiliselerinde korunduğunu belirtmiştir. Haçın kitâbesini de aynı yazar nakletmiştir (Carbognano 1993: 54-55):

Bu haçı, Başrahip Costenalı Agostino

İstanbul'un Ayios Nikolaos Kilisesinde yaptı.

Paspates (1877), E. Mamboury (1920), E. Dalleggio d'Alessio (1924), N. Brunov-M. Alpatof (1926) ve P. Schazmann (1935) yapıyı incelemiş ve yayınlar yapmışlardır. D. Pulgher'in ardından Schazmann, odacıklardaki freskoları incelemiş ve dört dönem tesbit etmiştir. Harabe halindeki yapı 1940'lı yıllarda Arkeoloji Müzeleri denetiminde iken, sonradan tamamen kaderinin denetimine bırakılmıştır. Küçük odaların içine yerleşenler, duvarlara pencereler açmıştır. Bu hücrelerin altında ise, içinde Meryem ikonunun olduğu bir mezar bulunmaktaydı. Yapının bir kısmı bugün etrafı çevrili bir arsada ağaç, moloz ve bitkiler arasında harabe halde durmaktadır.

1.3.8. Petra Manastırı (Ayios Ioannes Prodromos): Millingen, Petra adının *kaya* anlamına geldiğini; Petra Manastırı'nın da burada bulunan büyük kayanın yakınında olduğunu yazmaktadır. Kentin bahsedilen bölgesinin Osmanlı/Türk adı olan *Kesme Kaya*'nın etimolojisinin eski isme dayandığını anlatan Millingen, tezini de buna endekslemiştir (Millingen 1912: 280-282). Günümüzde ise bölgenin adı, *Çeşme Kaya Caddesi* olarak geçmektedir. Çeşme Kaya Sokağındaki Hamami Muhiddin Camii haziresindeki mimari kalıntının (gri mermer parçası) önemli bir manastıra ait olması mümkün görünmemektedir (Dark/Özgümüş 2013: 59). Çorbacı Çeşmesi-Kalpakçı Sokak arasındaki geniş bir kayanın üzerinde görülen ve kuzeybatı istikametinde uzanan kötü durumdaki duvarın bulunduğu nokta için kesin bir şey söylemek zordur (Dark/Özgümüş 2013: 59). Manastırın, Aetios Sarnıcı'nın komşusu olduğu öne sürülmektedir (Talbot 1991c, Magdalino 2007, XI,I: 9, Janin 1964: 406-07, Kidonopoulos 1994: 45-46, Majeska 1982: 339-345, Dark/Özgümüş 2013: 58). Eski yazılara bakılırsa tek apsisli ve iki avlulu bir kubbeli bazilika olmalıdır. Bu mimari üslubun geç V. yüzyıl ve VI. yüzyılda uygulandığı düşünüldüğünde, bu yapının da ilk olarak V.yüzyıl veya VI. yüzyılda yapıldığı kabul edilebilir. Kubbesiyle duvarlarında çok renkli mozaikler bulunmaktaydı (Van der Vin 1980: 262-263). Bugün, Aetios Sarnıcının kuzeyinde bulunan birkaç Bizans yapısının Petra Manastırına ait birimler oldukları kabul görmektedir (Asutay/Effenberger 2008). Odalar Camii, Kasımağa Mescidi ve onun yakınındaki İpek Bodrumu Sarnıcının Petra Manastırına ait olabileceği görüşü ağırlıklıdır. Ancak, mevcut yapıların hiçbirinin anıtsal bir kilise için yeterli yapılar olmadığı açıktır.

1.3.9. Panagia Kilisesi'ndeki Kalıntı: Salmatomruk'ta, eskinin Petrion semtindedir. Yapı XIX. yüzyıla ait olup, kilisenin apsisinin dışında ve güneyden bitişen bir Bizans ka-

lıntısı vardır. Tuğladan inşa edilen yapının iç kısmı yuvarlak olup, 3 m yüksekliğindedir (Özgümüş/Dark 2003: 18). Janin de bu yapının yerinde eski bir Bizans kilisesinin mevcut olduğunu belirtmiştir (Janin 1964: 232). Ancak, hangi yapıya ait olduğu konusunda bir netlik yoktur.

2. Mihrimah Sultan Camii'nin Oturduğu Alanın Topografik Özellikleri

Restorasyon sürecinin başlangıcında yapılan çalışmalarda caminin +76.00 kotunda olduğu görülmüş olup, 1950'li yıllardaki yol genişletme çalışmalarına bağlı olarak Fevzipaşa Caddesi ile Kaleboyu Sokak hattında kot düşürme çalışmalarının yapılması, bu yönde arazi kotunun ciddi oranda düşmesine yol açmıştır. Fevzipaşa Caddesinde güneye doğru kot, +75.23 m'den +69.00 m'ye düşerken, Kaleboyu Sokağında ise, güneye doğru +75.30 m'den +72.50 m'ye doğru inmektedir.

***Fotoğraf 20**– Surdibinden (Kuzeybatı) Mihrimah Sultan Camii (M.Sav, 2014).*

Bizans dönemi yapısı Ayios Yeorgios Kilisesinin bulunduğu yerde yaptırıldığı iddia edilen Mihrimah Sultan Camii, XVI. yüzyılın ikinci yarısında yaptırılan ve maniyerist özellikler gösteren, nitelikli camilerden biridir. Carbognano Camiyi tarif ederken şöyle der: *…uzaktan dahi görkemli gözüken büyüklük ve yapıda bir kubbe bulunur* (Carbognano 1993: 62). Külliye gruplarının öne çıkan yapıları olan camiler için, özellikli noktalar belirleyen Mimar Sinan için Mihrimah Sultan Camii'ni konumlandırmak zor olmasa gerekir. Suriçi İstanbul'unun en yüksek kotunu oluşturan ve Bizans literatüründe VI. Tepe olarak bilinen bu nokta aslında, Kuzeydoğu'da Blakherna ve Keras'a (Haliç'e), Güneybatıda ise, Romanos Kapısı ve Lykos Deresi'ne inen eğimli arazi bulunmaktaydı. Bazı kaynaklarda, Hebdomon'daki Ayios Ioannes Kilisesi'nin taşlarının inşaat sırasında bu yapıya devşirildiği anlatılmaktadır (Müller-Wiener 2007: 441). Sur kısmında arazi kotuyla çok oynanmamasına karşın, yapının güney yönündeki cami çevre duvarı - hamam arasıyla oldukça fazla oyanmış ve bir yol açılmıştır. Yapının kuzey ve güneyi arasında meydana gelen bu suni kot farkı, bazı olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. 1950'lerde yapılan yol genişletme çalışmaları sırasında dükkânlar ve mek-

***Fotoğraf 21**– surların üstünden kente hâkim konumdaki Mihrimah Sultan Camii (M.Sav,2014).*

tep yıktırılmıştır. Bu nedenle medrese kütlesinin ağırlığını basamak şeklinde zemine indiren direnç de yitmiştir.

V. yüzyılın başlarında yapılan Theodosius Surları'nın tören kapısının (Harisius Kapısı) hemen önünde yaptırılan Cami, anıtsallığıyla, çevresini kendine bağlamaktadır. Bizans İmparatorları için önemli bir kapı olan Edirnekapısı, Osmanlı dönemi boyunca Batı'dan gelen yolun şehre açılan kapısı olarak kullanılmaya devam etmiştir. İstanbul'un fethi sırasında da en şiddetli çarpışmaların yaşandığı yerdir bu bölge. Yalnızca bulunduğu bölgeye değil, tarihi belleğe de hükmeden Mihrimah Sultan külliyesi, her dönem özgün bir ağırlığa sahip kalmıştır.

2.1. Bizans Dönemine Ait Yapısal Parçalar

2.1.1. Monolit Sütunlar: Caminin güneyinde kalan avlu içinde beş adet monolit Bizans sütunu bulunmaktadır. Sütunların boylarının ve çaplarının birbirine yakın oluşu, bunların belirli bir noktada kullanılmak üzere ayrıldıkları fikrini uyandırmaktadır. Sütunların, Apsis duvarlarında kullanılan üçlü formdaki sütunları hatırlattıkları iddia edilmiştir (Dark/Özgümüş 2013: 55). Bu sütunlar muhtemelen cami inşaatında kullanılmak üzere getirilmiş (Hebdomon'daki Ioannes Kilisesinin kalıntıları?) ve kullanılmamışlardır.

***Fotoğraf 22**–Güney avludaki devşirme sütunlar (M.Sav, 15.05. 2012).*

2.1.2. Yazıtlı Mermer (Mezar Taşı) Parçası: Marmara mermerinden, kırık parçada yazının olduğu yüzey işlenmiş olup, arka kısım işlenmeden, yalnızca murçla düzeltilerek bırakılmıştır. Mermer, sol ve sağ kısımlardan diyagonal olarak kırılmıştır. Üzerindeki yazı kazıma tekniğinde olup,

***Fotoğraf 23**– Mermerden kırık mezartaşı parçası (M.Sav, 2013).*

muhtemelen eşine çok rastlanan mezar taşlarından biriydi. Yazının okunabilir kısımları şu şekildedir:

…NΘ…

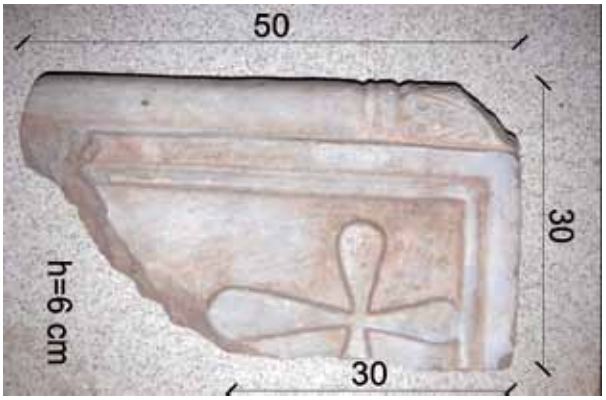
…ATAK…

…KOM…

…/…

Benzer mezar taşlarına, aynı bölgede rastlanmaktadır. Muhtemelen bu bölgede bir Bizans nekropolü mevcuttu.

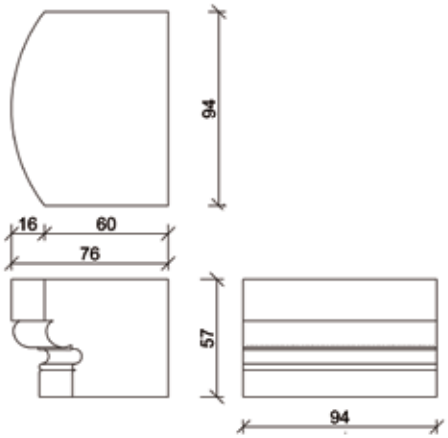
2.1.3. İşlenmiş Mermer Parçası: Beyaz mermerden bir parçadır. Yan kısımdan profillidir. İç kısımda stilize bir haç motifi bulunmaktadır. Sol köşesi pahlanmış ve bir sütun formu verilmiştir. Sütunun üstü de bir başlık gibi sonlandırılmıştır. Uzunluğu, 50 cm; üst genişliği, 30 cm; alt genişliği, 12 cm; profilli köşelerde 5 cm; merkez kısmı ise, 3 cm'dir. Marmara mermerinden olan parça Orta Bizans dönemi üslubunu yansıtmaktadır.

***Fotoğraf 24**– Avluda döşeme olarak kullanılan mermer levha (M.Sav, 2013).*

2.1.4. Mermer Kaide Parçası: Son derece ince işlenmiş mermer, 76x16 cm ölçülerinde, 57 cm yüksekliğinde ve 94 cm genişliğindedir. Marmara mermerinden parçanın üzerinde, bir zamanlar taşıdığı sütunun izleri hâlâ mevcuttur. Duvara gömüldüğü anlaşılan kaidenin dışarıda kalan kısmı işlenmiştir. Görünür yüzeyi profillidir.

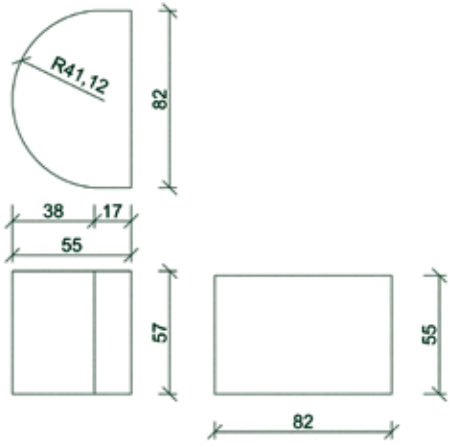
2.1.5. Yarım Sütun Parçası: Yarım kesilmiş beyaz mermerden sütun parçası, muhtemelen duvara gömülmek için duvar yüzeyine göre kesilmiş bir parçadır. 82x55 cm ebatlarındaki parça, 57 cm yüksekliğindedir.

***Çizim 12**– Mermer kaidenin plan ve görünüşü (Çizim: Adem Sarıyurt).*

***Fotoğraf 25**– Mermer kaide (M.Sav).*

***Çizim 13**–Yarım sütun parçası (Çizim: A.Sarıyurt).*

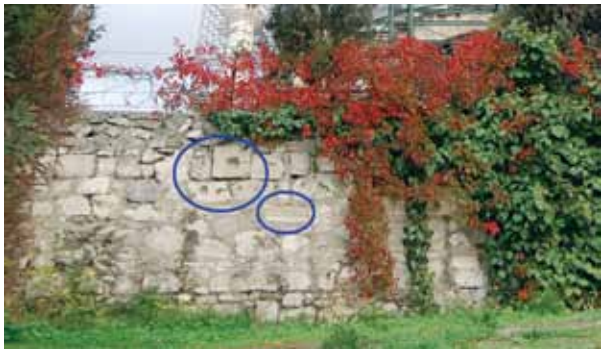
***Fotoğraf 26**– Mermer sütun parçası (M.Sav).*

2.1.6. Yazılı Friz Parçası: Caminin kuzeydoğusunda, camiyi dik kesen medrese kolunun önündeki revakın döşemesi olarak kullanılan devşirme mermer parçalarındandır. Avluda yapılan tesfiye çalışmaları sırasında tarafımızdan keşfedilen mermer, yapısal bir parça olup, üzerinde aşşağıdaki Grekçe yazı bulunmaktadır:

Fotoğraf 27– *Medrese revak döşemesi olarak kullanılan devşirme mermer kitâbe (M.Sav).*

Fotoğraf 28– *Caminin güney avlu duvarında kullanılan devşirme malzemeler (M.Sav, 2008).*

3. Sonuç

2007-2008 yıllarında cami için gerçekleştirilen depreme karşı güçlendirme çalışmaları için yapılan kazılarda ortaya çıkan Bizans dönemine ait birkaç keramik parçası dışında çok önemli malzeme elde edilememiş olup, bunların da, dolgu yapmak üzere cami çevresine getirilmiş olabileceği düşünülebilir.

Caminin ve külliyenin oturduğu alan ile çevresine baktığımızda, diğer sur dibi bölgelerinde olduğu gibi, fiziki olarak çok iskân edilmiş yerler olmadığı görülmektedir. En azından bugüne kadar elde edilen veriler bu bilgiyi desteklemektedir. Kente su getiren Valens Kemerlerinin güzergâhı olan bu bölgede, makalede anlattığımız yapılar dışında bazı yapıların adları eski kaynaklarda zikredilmekteyse de bunların yerleri ne yazık ki bilinmemektedir. Ancak, Mihrimah Camii çevresindeki bazı yapılarda ve cami avlusunda bulunan mezar taşı parçaları, bu bölgenin Roma ve daha sonra da Bizans'ın bazı dönemlerinde nekropol olarak kullanıldığını göstermektedir. Mihrimah Camii'nin avlusunda yer alan veya devşirme olarak kullanılan mimari parçaların, bu bölgeye ait oldukları şüphelidir. Hebdomon'daki Ioannes Kilisesi'nin sağlam yapısal parçalarının cami inşaatında kullanılmak buraya nakledildikleri düşünüldüğünde, bu şüphe daha çok belirginleşmektedir. Ancak, Ayios Yeorgios Kilisesi'nde bulunan yazıtlı parça ve bazı Bizans devşirmesi mermer yapı parçaları belki de asıl Ayios Yeorgios Kilisesi'nin anılarını yaşatmaktadır.

Haliç'e ve Lykos'a hâkim görünümdeki Mihrimah Sultan Camii ve yakınında bulunan işler durumdaki iki kiliseye bakıldığında Osmanlı'nın dini hoşgörüsünün de hâkimiyeti hissedilmektedir.

Kaynakça

Ahunbay, M. 1995 Surlar, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul, s.74-79.

Ahunbay,M./Z.Ahunbay, 1995 Sur Onarımları, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul, s.79-80.

Alman Mavileri, 3 cilt, Haz. İrfan Dağdelen, İst.B.Ş.B.Yayını, İstanbul.

Alpatoff,M./N.Brounoff, 1925 Une Nouvelle église de l'épogue des Paléologues, *Echod d'Orient*, XXIV,15,16,18.

Alpatoff,M. 1926 Die Fresken der Odalar-Djami, *Byzantinische Zeitschrift*, XXVI, s.373-379.

Ambraseys, N.N./C.F.Finkel, 2006 *Türkiye'de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler, Bir Tarihsel İnceleme 1500-1800*, Çev. M.Umur Koçak, Ankara: Tübitak Yayını.

Anonim, 1776 *Veridica relazione dell'oribile terremoto sequite nella Citta di Constantinopoli li 22 Maggio 1766*, Roma.

Arseven, C.Esad, 1989 *Eski İstanbul Âbidat ve Mebânisi),*Haz.D.Yelkenci, (Fransızca baskı:1909; Osmanlıca baskı: 1328), İstanbul.

Asutay-Effenberger, N. 2008 Das Kloster des Ioannes Prodromos tes Petras in Konstantinopel und Seine Beziehung zur Odalar und Kasım Ağa Camii, *Millenium 5*, pp.299-325.

Asutay-Effenberger, N. 2009 Nochmals zum Charisiostar an der Theodosianischen Landmauer, *Jahrbuch für Österreichischen Byzantinistik 59*, pp.29-31

Ayvansarayi, 2001 *Hadikat'ül Cevami*, (Adaptasyon: A.N. Galitekin), İstanbul: İşaret Yayınları.

Ayverdi,E.H. 1958 *19.Asırda İstanbul Haritası*, İstanbul.

Ayverdi, E.H. 1973-74 *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481),* III. C.İstanbul-IV.C., İstanbul 1974.

Barkan, Ö.L./E.H.Ayverdi, 1971 *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, İstanbul.

Berger, Albrecht, 2000, Streets and Public Spaces in Constantinople, *Dumbarton Oaks Papers*, No:54, Washington, pp. 161-172.

Brunov,N. 1926 Die Odalar-Djami von Konstantinopel, *Byzantinische Zeitschrift*, XXVI,s.352-372.

Carbognano, C.C. 1993 *18. Yüzyılın Sonunda İstanbul*, Çev. E. Özbayoğlu, İstanbul: Eren Yayınları.

Constantius IV, Patriarch, 1986

Cutler, A./Talbot, Alice Mary, 1991 Chora Monastery, *Bizans Ansiklopedisi*, Vol.1, New-York/Oxford, pp.428-430.

Dalleggio d'Alessio,E. 1924 Recherches sur l'histoire de la latinité de Constantinoplé, *Echos d'Orient*, XXIII,s.458.

Dalman, K.O., 1933 *Der Valens Aquadukt in Konstantinopel*, Mit Beitragen von P.Wittek, İstanbuler Forschungen 3, Bamberg.

Dark, Ken/F. Özgümüş, 2013 *Constantinople Archaeology of a Byzantine Megapoli,* Oxford: Oxbow Books.

Deleon, Jak, 1999 *Balat ve Çevresi*, 3.Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Dethier, A. 1993 *Boğaziçi ve İstanbul*, Çev.Ö.Öztürk, İstanbul.

Deichmann, F.W. 1956 *Studien zur Architecture Konstantinopels im 5 und 6 Jahrhundert n.Chr*, Baden Baden.

Dirimtekin, Feridun, 1953, 14.Mıntıka (Blachernae) Surlar, Saraylar ve Kiliseler, *Fatih ve İstanbul,* 1.Cilt, İstanbul, s.193-222.

Ebersolt,J. 1909 *Etude Sur la Topographie et les Monuments de Constantinople* (Extrait de la Revue archéologigue).

Ebersolt,Jean, 1911 *Rapport Sommaire sur une mission a Constantinople*, Paris.

Ebersolt,j.- A.Thiers, 1913 *Les églises de Constantinople*, Paris.

Ebersolt, Jean, 1996 *Bizans İstanbul'u ve Doğu Seyyahları*, İstanbul.

Eremya Çelebi Kömürcüyan, 1952 *İstanbul Tarihi: 17. Asırda İstanbul*, İstanbul: İst.Üniv.Edb.Fak.Yayını.

Ertuğrul, Ö. 1989 *İstanbul'da Bizans Devri Su Mimarisi,* İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dr. Tezi, İstanbul.

Ertuğrul, Ö. 1999 *Bizans Sanatına Giriş*, İstanbul: Anka Yayınları.

Eyice,S. 1956 Çancı Keşiş ve İstanbul'un Camie Çevrilen Son Kiliseleri, *İstanbul Sanat ve Edebiyat Dergisi*, S.4.

Eyice, Semavi, 1963 *Son Devir Bizans Mimarisi*, İstanbul: Baha Matbaası.

Eyice, S. 1973 İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri, Tarih Dergisi, S.27, s.133-179.

Eyice, S. 1982 İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, (S.12), s.853-870.

Eyice,S. 1986 İstanbul'un Camiye Çevrilen Kiliseleri, *TAÇ*, (I/2), s.9-18.

Eyice,S. 1993-94 Odalar Camii veya Tarihi İstanbul'da Tarihi Bir Eserin Yok oluşu, *STAD*,S.12,İstanbul,s.2-8.

Eyice, E. 1994 Aetios Sarnıcı, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, s.86.

Eyice, S. 1994 Kasımağa Camii, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, s.479.

Eyice,S. 1998 İstanbul'da XVII.Yüzyılda Mescide Dönüştürülen Son Bizans Kiliseleri,*17.Yüzyıl Osmanlı Kültür ve Sanatı Sempozyumu,19-20 Mart 1998 Sempozyum Bildirileri*,S.Tarihi Derneği Yayınları,1998,s.95-124.

Fatih Camileri ve Diğer Tarihi Eserler, 1991 Diyanet İşleri Başkanlığı Fatih Müftülüğü, İstanbul.

Fatih İlk İstanbul, İstanbul: Fatih Belediyesi Yayını.

Fıratlı, Nezih, 1965 İstanbul'un Yunan ve Roma Mezar Stelleri, *Belleten*, S.114, s.263-323.

Freely,F./Ahmet S. Çakmak, 2005 *İstanbul'un Bizans Anıtları*,çev:Gülrû Tanman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları,I.Baskı.

Gedeon, Manuel, 1884 *Khronika tou Patriarkhikou oikou kai tou naou*, Konstantinoupolis.

Grossmann, P. 1966 Beobachtungen an der Kefeli Mescid in İstanbul, *İstanbul Mitt.*,XVI,1966,s.241-249.

Grosvenor, 1895 *Constantinople II*, London: Sampson Low-Marston and Co.Ltd.

Guillang, R. 1922 Le Palais de Theodore Metochite, *Revue des Etudes Grecques*, 35,s.82-95.

Gurlitt, C. 1999 *İstanbul'un Mimari Sanatı*,(Çev.Prof.Dr.Rezan Kızıltan), Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı.

Gyllius, P. 1997 *İstanbul'un Tarihi Eserleri*, Çev.E.Özbayoğlu, İstanbul: Eren Yayıncılık.

Heisenberg, A. 1910 Die Alten Mauern von Konstantinople, *Byz.Zeit. 19*.

Hotz, Walter, 1971 *Byzanz Konstantinopel Istanbul*, München-Berlin.

İhtifalci Mehmet Ziya, 2004 *İstanbul ve Boğaziçi*, C.I-II, İstanbul: Bika Yayını.

İncicyan, G. 1956 *18.Asırda İstanbul,* Çev.H. Andreasyan, İstanbul:İst.Ünv.Edb.Fak.Yayını.

Janin, R. 1932 Les églises byzantines Saint Nikolas a Constantinople, *Echos d'Orient*,XXXI,1932,S.410-412.

Janin, R. 1934 Les églises byzantines des saints Militaires, *Echos d'Orient*, XXXIII, s.163-180.

Janin, R. 1936 Les Sanctu aires du guartier de pétra, *Echos d'Orient*,xxxv,1936,s51-53.

Janin, R. 1943 Les Citernes d'Aetius, d'Aspar et de Bonus, *REB*, 85-115.

Janin, R. 1949 Les Ponts Byzantins de la corne d'Or , *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves,* IX, s.249-261.

Janin,R. 1953 *La Géographie Ecclésiastique de L'Empire Byzantin-Les Eglises et les Monasteres*, Paris.

Janin, R. 1964 Constantinople Byzantine. Développement urbain et répertoire topographique, Paris.

Janin, R. 1969 *Lés églises et les monasteres*, Paris.

J.Pervititich Sigorta Haritalarında İstanbul, Axa Oyak Yayını.

Karaca, Zafer, 1995 *İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayını.

Kerameus, A.Papadopoulos, 1904

Ναοί ηις Κ' Πόλεως Κατά το 1503 Καί 1604. Κεφε 28.

Kırımtayıf, Süleyman, 2001 *Converted Byzantine Churches In İstanbul*, İstanbul: Ege Yayınları.

Kidonopoulos, V. 2006 The Urban Physiognomy of Constantinople from the Latin Conquest through the Palaiologan Era in S.T.Brooks, *Byzantium: Faith and Power (1261-1557), Perspektives on Late Byzantine Art and Culture*, New-York, pp.98-117.

Kuban, Doğan 1996 *İstanbul Bir Kent Tarihi, Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayını.

Majeska, G. 1982 *Russian Travellers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries,* Washington DC.

Magdalino, P. 2007 *Studies on the History and Topography of Byzantine Constantinople,* Aldershot.

Mamboury, E. 1920 Ruines byzantines, autour d'Odalar djamissi á Stamboul, *Echos d'Orient*, XIX, s.69-74.

Mamboury, E. 1934 Un Nouvel Element pour la topographie de l'antique Byzance*, Jdl 49*, s.50-61.

Mamboury, E. 1951 *İstanbul Touristigue*, İstanbul: Çituribiraderler Basımevi.

Mango,C.M. 1986 The Fourteenth Region of Constantinople, *Studien zur Spatantiken und Byzantinischen Kunst F.W.Deichmann Gevidment* (Yay.O.Feld-U.Peschlow) Mainz,s. 2-5.

Mango, C.M. 1990 Le Développment Urbain de Constantinople (IV e- VII e siécles), *TM,* Monographies 2, 2 nd ed., Paris.

Mathews, T.F. 1976 *The Byzantines Churches of İstanbul*, Pennsylvania.

Mehmed Hâkim, Vekâyinâme, EİY, Bağdat Köşkü 233, TKSK, İstanbul.

Ménage, V.L. 1976 Edirneli Ruhi'ye Atfedilen Osmanlı Tarihinden İki Parça, *İ.Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan,* Ankara: TTK Yayını, s.311-333.

Meyer-Plath, B./A.M.Schneider, 1938-43

Die Landmauer von Konstantinopel, 2 cilt, Archaol.Inst.Deutsch, Reiches,Berlin.

Miclosich Fr. Ve J.Müller, 1860 *Acta et Diplomata Graeca medii aevi* II, Wienne.

Millingen, A.Van, 1899 *Byzantine Constantinople. The Walls of the City and adjoining historical sites*, London.

Millingen, A.Van**,** 1912 *Byzantine Churches in Constantinople: Their History and Architecture*, London: Macmillan and Co.

Millingen, A.Van, 2003 *Konstantinopolis,*(Çev.A.Gürçağlar), İstanbul: Alkım Yayınevi.

Mordtmann, A.D. 1891 Die Hafenquantiere von Byzans, *Mitteilungen des Deutschen Excursions-Clubs in Konstantinopel*,I-III,S.1-6.

Mordtmann, A.D. 1892 *Esguisse Topographique de Constantinople*, Lille: Desclee, De Brouwer.

Müller Wiener, W. 1961 Zur Frage Stadbefestigung von Byzantion*, Bonner Jahrbucher 161*, s.169 vd.

Müller-Wiener,W. 2007 *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*, Çev.Ü.Sayın, İstanbul: YKY Yayını.

Nicephorus Gregoras 1829 *Byzantina Historia I*, (Yay.B.G.Niebuhri), Bonn.

Nicolo Barbaro 1976 *Konstantiniyye Muhâsarası Ruznâmesi*, (Çev. Ş.T.Diler), 2.Baskı, İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayını.

Notitia Urbis Constantinopolitanae, Otto Selck baskısı.

Oates, David, 1960 A Summary Report on The Excavations of The Byzantine Institute İn The Kariye Camii: 1957-1958, *DOP,* 14, s. 223-231.

Ousterhout, R.G. 1987 *The Architecture of The Kariye Camii in İstanbul*, Washington D.C.

Öretmen, Aynur, 2000 Kutsal Suyun Mekânı: Ayazmalar, *İstanbul Dergisi*, S.34, Temmuz, s.106-111.

Öz, T. 1997 *İstanbul Camileri,* C.I, İstanbul: T.T.K. Yayını.

Özgül, Ayşıl, 2008 İstanbul ve Çevresinde Geç Antik Çağ yapıları ve ve kapı çerçeveleri, *Marmara Araştırmaları Sempozyum Bildirileri 2*, (Yay.D.B.Erciyas) İstanbul: Ege Yayınları, s.63 -74.

Özgümüş,F./K.Dark, 2001 İstanbul'da Ayvansaray ve Balat Semtlerinde Yapılan Arkeolojik Yüzey Araştırması ile Yedikule Mermer Kule'deki Çalışmalar, *18.Araştırma Sonuçları Toplantısı,* C.1, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, S.127-136.

Özgümüş, Ferudun/Ken Dark, 2003

İstanbul Ayvansaray ve Balat Semtlerinde Yapılan Arkeolojik Yüzey Araştırması ile Yedikule'de Yapılan Ek Çalışmalar, London 2003.

Palazzo,B. 1951 *Deux anciennes églises dominicaines á Stamboul: Odalar Djami et Kefeli Mesdjidi*, İstanbul.

Paspatis, A.G. 1877 *Byzantinai Meletai*, İstanbul.

Pero Tafur, A.Spanish traveller of the 15.cent., Vasiliev, *Byz.Zeitschrift*, VII,1932,s.75-122.

Pietro della Vale 1843 *Via*ggi, Torino,s.26.

Plinius, *Naturalis Historia*.

Preger, Th. (ed.) 1901 *Patria,* Leipzig.

Preger, Th. 1907 *Scriptores Originum Constantinopolitanarum*,II,Leipzig.

Prokopios, 1994 *Yapılar*, Çev.E.Özbayoğlu, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Pulgher, D. 1878 *Eglises Byzantines de Constantinople*, Vienne.

Sav, Murat, 2013a Konstantinopolis'in Arkeotopografyasında XII. Bölge, *Güneş Karadeniz'den Doğar Sümer Atasoy'a Armağan Yazılar,* (Yayına Haz. Şevket Dönmez), Ankara: Hel Yayıncılık, s.345-384.

Sav, Murat, 2013b İstanbul Fatih'teki Kasımağa Mescidi'nin Tarihçesi ve 1976-77 Restorasyon Çalışmasının Değerlendirilmesi, *Vakıflar Dergisi*, S.39, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, s.41-62.

Schneider,A.M. 1967 *Byzanz.Vorarbeiten zur Topographie und Archäologie der Stadt*. Amsterdam.

Schneider,A.M./B.Meyer-Plath, 1978

Die Landmauer von Konstantinopel.

Strzygowski, J./Ph.Forcheimer, 1893

*Die Byzantinischen Wasserbehalter von Konstantinope*l,Wien.(Anemas kulesi sarnıcı no:38, no.39 ivaz efendi sok.sarnıcı).

Talbot, A.M. 1991 Petra Monastery in A.P.Kahzdan (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium,* Oxford and New-York, pp.1643.

Tamer, Cahide, 2003 *İstanbul Bizans Anıtları ve Onarımları*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını.

Tanyeli,G./Y.Kahya 1995 *Ayvansaray Köprüleri*, İstanbul Ansiklopedisi, C.1, s.495-96.

Tanyeli, Gülsün, 2007 İstanbul Karasurlarında 1986-1990 Yılları Arasında Yapılan Onarımlar, *Uluslararası Karasurlarının Korunması İçin Uygun Yaklaşım ve Yöntemler Sempozyumu,* s.47-52.

Teterianikov,N. 1996 The Dedication of the Chora Monastery in the time of Andronikos II Palaiologos, *BYZ LXVI*, s.188-207.

Timur,T./Z.Polat, 2001 A Proposal for Base Isolation of Edirnekapı Mihrimah Sultan Mosque in G.Arun and N.Seçkin (eds.), *Studies in Ancient Structures* (2 vols.), Istanbul, vol.1, s.389-398.

Underwood, P.A. 1975 *The Kariye Djami*, 4 Vols, Princeton.

Van der Vin, J.P.A. 1980 *Travellers to Greece and Istanbul (2 Vols),* Leiden, Vol.1.

Verzone, P. 1956 Quartadecima Regio, Fetschrift *W.Sas-Zaloziecky, Zum 60: Geburtstag*, Graz,s.174-177.

Villehardouin, *La Conquete de Constantinople*, E.Feral,C.II.

Yalçın, A.B. 2005 Bizantion'un Tarihsel Topografyası, *Sinan Genim'e Armağan Makaleler,* Ege Yayınları, İstanbul, s. 673-696.

Yücel, Erdem, 1967 İstanbul'da Bizans Sarnıçları, *Arkitekt*, S.325, s.255-259.